BYSTRICKÝ PERMON

Banskobystrická revue pre popularizovanie vedy, umenia a cestovného ruchu

Ročník X. **Číslo 3.** **September 2012**

HISTORICKÉ ZÁHADY Z OKOLIA BANSKEJ BYSTRICE

Aj pri Banskej Bystrici žili kedysi bobry

Poukazuje na to nasledovný údaj očovského rodáka, polyhistora Mateja Bela-Funtíka (1684 – 1749), ktorý je uvedený v druhom zväzku Notitia Hungariae novae historico-geographica v rámci opisu Zvolenskej stolice (Viedeň, 1736): *„Spomíname si, že kedysi chytili medzi Banskou Bystricou a Hronsekom bobry značnej veľkosti. Jedného sme videli u banskobystrického lekárnika Ondreja Schneea, muža starej viery a mravov. A jedli sme aj vhodne upravené bobrie mäso. Toto obojživelné zviera sa vykupovalo k vôli vajíčkam za nižšiu cenu, než za akú by sa mohol kúpiť – vari za unciu, liek, ktorý sa z nich vyrába“.*

Hron v tom čase ešte nebol spútaný reguláciami koryta, časté boli vedľajšie ramená a viacero ostrovov. Čistá voda bola plná života (ryby, raky, vydry a niekde aj bobry). Údaj M. Bela o výskyte bobrov neďaleko Banskej Bystrice je historicky veľmi zaujímavý, treba ho však v niečom spresniť a z dnešného hľadiska aj doplniť.

Bobor vodný (Castor fiber) nie je obojživelník, ale cicavec z radu hlodavcov, ktorý je prispôsobený vodnému životu. Prsty zadných končatín má spojené plávacou blanou, ušné a nosné otvory sú uzatvárateľné a široký plochý chvost pri plávaní využíva ako kormidlo. Pod vodou vydrží aj 20 minút. Osídľuje tečúce a stojaté vody, v ktorých stavia z konárov, stromov a hliny hrádze a v nich hniezda (bobrie hrady). Týmito hrádzami dokáže zdvihnúť hladinu vody. Bobry sú vegetariáni, v lete sa živia vodnou a brehovou bylinnou vegetáciou, v zime zas kôrou a pletivami prevažne mäkkých drevín (vŕba, topoľ, jelša, breza). Za noc dokáže bobor silnými zubami „zoťať“ strom s priemerom až 30 cm. Dospelý jedinec je dlhý okolo 120 cm a dosahuje hmotnosť až 30 kg. Bobrie mláďatá sa nerodia z vajec, ale už živé, osrstené a vidiace. Bobrovníci (lovci bobrov) ich s obľubou lovili pre mäso, hodnotnú kožušinu a „kastoreum“, čo je na olej bohatý sekrét pachovej žľazy, ktorému sa pripisoval pozitívny účinok na ľudský organizmus a verilo sa, že je prostriedkom podporujúcim potenciu. Doteraz sa z neho vyrábajú najlepšie parfumy a afrodiziaka. Bobry si týmto výlučkom označovali svoje teritóriá.

Bobry na Slovensku úplne vyhubili asi pred 150 rokmi. V súčasnosti sa na Slovensko vracajú z dvoch smerov. Od roku 1977 bobry osídľujú Záhorskú a Podunajskú nížinu z obnovenej populácie v Dolnom Rakúsku a od roku 1981 sa rozširuje na severe stredného a východného Slovenska populácia bobra z Poľska. Bobor dnes patrí na Slovensku medzi úplne chránené živočíchy.

Július Burkovský

ZAČIATKY AUTOMOBILIZMU V ZVOLENSKEJ ŽUPE

Nevšednú, ale historickú udalosť zažili Banskobystričania predpoludním 1. augusta 1902. V tento pekný letný deň sa prehnal ulicami mesta Banskej Bystrice prvý naozajstný automobil! Nedá sa povedať, že by šiel potichu. Práve naopak. Ľudia vybiehali z bytov, tovariši a učni sa zabudli vrátiť do práce a deti do školy a staré babky sa prežehnávali a vzpínali ruky k nebesiam. Prišiel koniec sveta! A všetko to utekalo za tým čudom, čo nikto a nič neťahá, ide len sám od seba a vyfukuje modrasté obláčiky dymu.

Automobil vyrobený v roku 1902

Automobil, ktorý prišiel zo Svätého Antona, vošiel do dvora hotela Karola Szásza, dnešnej to Hungárie. Zdržal sa tu niekoľko hodín a pokračoval ďalej do Vysokých Tatier. Kto boli cestujúci – nevieme. Vieme len to, že sa tu zbehla polovica mesta, aby obdivovali výtvor modernej doby. Znalcov, čo všetko vedia, nebolo, ľudia len tupo pozerali, iba starý profesor so šedivou bradou poznamenal: „No vidíte to, a už pred pár rokmi sa našli mudrci, čo požadovali zrušiť Patentový úrad, lebo už je všetko objavené!“ No, tak či onak dňom automobilizmu v Banskej Bystrici by mal byť práve 1. august.

Aj história automobilizmu však začínala veľmi prozaicky. U poštových kočov, čo už niekoľko storočí prepravovali cestujúcich v nie práve ideálnych podmienkach. Podvozok práve poštového koča slúžil aj pri výrobe prvého automobilu v Srbsku.

Pokračovanie na strane 11.

História rozhlasového vysielača v Banskej Bystrici

V roku 1934 rozhodla vláda vtedajšej ČSR postaviť rozhlasový vysielač v Banskej Bystrici. V máji 1934 sa začalo s výstavbou budovy a obytnej budovy pre zamestnancov, ktorá bola ukončená 1. októbra 1934. Súčasťou vysielača bol špeciálne riešený anténový systém, pozostávajúci z dvoch anténových stožiarov vysokých 220 a 228 m, ktoré postavila Banská a hutná spoločnosť Vítkovických železiarní od mája do októbra 1935. Vlnová frekvencia 392 kHz (dĺžka 765 m – dlhé vlny), ktorá bola určená vysielaču, neumožnila vysielať na západ (boli by rušené pásma určené pre námorné a vojenské služby). Z tohto dôvodu boli postavené „len“ 220 a 228 m stožiare vzdialené od seba smerom východ-západ 380 m, medzi ktorými bol zavesený ďalší žiarič (čím bola splnená požiadavka tzv. Yagiho antény). Úpravou napájania jednotlivých žiaričov sa dosiahlo, že vysielač na západ vysielal výkonom len asi 3 kw (hoci to bol vysielač s výkonom 30 kW).

Pokračovanie na strane 14.

As – Arzén

Arzén z prvkov, ktoré sa nachádzajú v okolí Banskej Bystrice, iste bude patriť medzi tie menej známe. Väčšina ľudí si ho skôr spája s jedom arzenikom (oxid arzenitý As_2O_3), ktorý sa celé veky používal ako vhodný spôsob ničenia hlodavcov a často aj ľudí. Podľa legendy práve arzenikom mal byť otrávený aj Napoleon Bonaparte vo svojom väzení na ostrove Elba. Na druhej strane sa arzén vyskytuje v mnohých prírodných minerálnych prameňoch, kde má liečivé účinky.

História

Arzén, najmä jeho toxické účinky sú človeku známe už odpradávna, ale čistý prvok bol dlho neznámy. Jeho názov je odvodený od arzeniku práve pre prudkú jedovatosť tohto oxidu. Objav kovového arzénu sa pripisuje stredovekému alchymistovi Albertusovi Magnusovi v roku 1250. Ako čistý kov sa ani u nás nikdy neťažil, nachádzal sa v podobe minerálov predovšetkým červeného realgáru AsS alebo zlatistého auripigmentu As_2S_3. Obidva minerály nie sú jedovaté. Auripigment svoje pomenovanie dostal pre farebnú podobnosť so zlatom. Už v Rímskej ríši sa využíval ako farbivo predovšetkým v kozmetike.

Základné vlastnosti arzénu

V prírode sa arzén nachádza aj ako čistý prvok, ale takéto formy sú veľmi zriedkavé. Vyskytuje sa v štyroch modifikáciách ako žltý, hnedý, šedý a čierny. Zaujímavé je, že pri tavení alebo pri údere kladivom zapácha po cesnaku. Kovový arzén, rovnako aj jeho sulfidy, je podobne ako ortuť nejedovatý, ale o jeho ďalších zlúčeninách sa to už povedať nedá. Typickým príkladom je už spomínaný oxid – arzenik.

Využitie

V minulosti bol arzén známy najmä v spomínanej zlúčenine arzeniku, ktorý sa využíval ako jed, ale aj v medicíne. Zlúčeniny arzénu sa používali napríklad pri liečení syfilisu. Dlho boli vôbec jediným ako tak účinným liekom proti tejto chorobe. Jedovatosť sa dnes využíva stále na profe-sionálne ničenie hlodavcov a hmyzu, ale jeho voľná dostupnosť je značne obmedzená. Najväčšie priemyselné využitie má v polovodičoch a sklárstve. V metalurgii sa používa ako legujúci kov do špeciálnych zliatín. Zaujímavosťou je, že približne 0,5 % arzénu obsahuje olovo v nábojoch a brokoch.

Náleziská v okrese

U nás sa arzén nachádza predovšetkým v oblasti výskytu ortuti ako sprievodný kov v malachovskej lokalite. V minulosti sa ťažil pri Tajove v lokalite Na Bánočkách, kde sa dodnes zachovali viditeľné haldy a jamy. Toto nálezisko zasahovalo aj do katastrov obcí Kordíky a Riečka. Ďalším náleziskom arzénu je oblasť Farebného potoka v katastri obce Králiky, kde sa tiež nachádzajú stopy po ťažbe v minulosti. Tu boli v minulosti zmáhané dve malé štôlne.

Arzén sa ťažil aj na iných lokalitách, kde sa vyskytoval spoločne s inými kovmi. Typickým príkladom je lokalita Kolba v Ľubietovej. Tu sa nachádzal spoločne s niklom, kobaltom, striebrom a meďou. Známe sú aj náleziská na južných svahoch Nízkych Tatier v oblasti od Hiadla smerom na Medzibrod, Pohronský Bukovec a ďalej na Brezno. Tento kov nepatril medzi nosné prvky nášho baníctva, ale do celkového spektra určite patrí. A možno nepovedal ešte posledné slovo. Arzén bol zistený aj ako sprievodný prvok v závere Selčianskej doliny. Sprevádza tam spoločne s antimónom iný kov – urán.

Richard R. Senček

Oprava:

V minulom príspevku sme chybne uviedli v tabuľke skupenstvo ortuti pri 20 °C. Samozrejme, že ortuť je pri tejto teplote tekutá, je to jedna z jej charakteristických vlastností. Za chybu sa ospravedlňujeme.

As	**Arzén**	**Protónové číslo**	33	**Tvrdosť v Mohsovej stupnici**	3,5
		Teplota tavenia	817 °C tlak	**Pomerná atómová hmotnosť**	74,9216
		Teplota varu	613 °C sub.	**Skupenstvo (pri 20°C)**	Pevné
Arsenicum	*Polokov*	**Hustota (20 °C)**	5,73 x 10^3 kg/m^3	**Objaviteľ**	Albertus Magnus asi 1250

Moller, Carl Otto – uhorský Hippokrates

História dá mnohým ľuďom rozmanité prívlastky. Niektorým prívetivé, iným opačné. No nech už to zoberieme z ktorejkoľvek strany taký človek s prívlastkom sa musel významne zapísať do dejín, inak by z nich vypadol, zmizol. Človek, o ktorom budem písať dnes dostal prívlastok uhorský Hippokrates a plne zaslúžene. My sa môžeme pýšiť najmä tým, že hlavnú časť svojho plodného života a svoju starobu prežil práve v našom meste. Písať budem o lekárovi a lekárnikovi, ale aj o učiteľovi, chemikovi, podnikateľovi a štvornásobnom Banskobystrickom richtárovi Carlovi Ottovi Mollerovi.

Narodil sa 10. januára 1670 v Bratislave. Detstvo, aj študentské roky strávil v svojom rodnom meste. Po základnom vzdelaní odišiel do Altdorfu študovať lekárske vedy. Stal sa z neho vynikajúci lekár, ale aj farmaceut a chemik, ktorý si rýchlo nadobudol vysokú prestíž. Najprv pôsobil ako osobný lekár Františka II. Rákocziho a jeho vojska. V roku 1702 prichádza do Banskej Bystrice. Mestské prostredie s množstvom bohatých mešťanov najmä nemeckej národnosti mu iste vyhovovalo. V našom meste sa zabýval veľmi rýchlo, ale definitívne rozhodnutie ostať u nás zrejme prišlo až po potlačení Rákocziho povstania, pretože 21. marca 1713 podľa Emila Jurkoviča kúpil od Ondreja Schneeho lekáreň za 3320 zlatých, čo bola veľmi vysoká suma. Zrejme bola lekáreň veľmi kvalitne vybavená, čo Moller pre svoje zámery nevyhnutne potreboval. V tomto čase už pravdepodobne vlastnil jeden dom a tiež asi aj lekáreň.

Rástla aj jeho lekárska kariéra. V roku 1708 sa stal hlavným mestským lekárom a stoličným lekárom Zvolenskej a Turčianskej stolice. Obľúbený bol medzi Bystričanmi nie len ako lekár, ale aj človek, veď ho celkovo štyri krát zvolili za svojho richtára. Carl Otto Moller zomrel 9. apríla 1747 v Banskej Bystrici. Predstavili sme si človeka a teraz si predstavme aspoň trochu jeho dielo.

Potom, čo sa Carol Otto Moller v našom meste udomácnil začal svoje nadobudnuté vedomosti uplatňovať v prospech všetkých obyvateľov. Zriadil aj druhú lekáreň, ale jeho najvýznamnejším počinom je vybudovanie súkromnej lekárskej a lekárnickej školy. Tá bola v našej krajine druhou súkromnou školou tohto typu, ale bola najvýznamnejšou. Študovalo tu mnoho žiakov, z ktorých sa stali významné osobnosti. V škole sa učili lekári chirurgovia – felčiari, pôrodné baby a lekárnici. Mal moderne zariadené laboratórium, kde vykonal množstvo pokusov.

Hlavým predmetom jeho výskumu boli minerálne vody. Podrobne napríklad skúma liečivé a fyzikálno-chemické účinky Rybárskych vôd, dnešný Sliač, vôd v Sklených Tepliciach, Vyhniach, Bojniciach, Turčianskych Tepliciach a mnohým ďalším kúpeľom, či jednotlivým minerálnym prameňom. Okrem toho robí a chemické rozbory pre banské účely a tiež skúma liečivá – cudzie ale najmä domáce. O svojich zisteniach napísal viaceré diela a články, ktoré publikoval najmä vo Vratislavských análoch, ale časť z nich ostala len v rukopise. Spolupracoval aj s Matejom Belom, pre ktorého analyzoval liečivé vody v Sklených Tepliciach a vo Vyhniach.

Jeho lekárska prax mu vynášala aj pekné zisky. Hovorí sa, že keď začal podnikať v oblasti baníctva tak do podniku investoval 60.000 zlatých, čo bola suma na tú dobu neskutočne vysoká. (Je problematické uviesť súčasný ekvivalent tejto hodnoty, ale predstavu si môžeme urobiť aj podľa toho, že kamenný dom v meste, v tom čase sa dal kúpiť za 700 zlatých a prepočtom k pomeru zlata by sme dnes dostali sumu okolo 7 miliónov euro.)

V otcových šľapajach sa vydal aj jeho syn Gottfried, z ktorého sa stal tiež vynikajúci lekár a vážený Banskobystrický mešťanosta, ale to je už iný príbeh. Otec dosiahol aj mnohé spoločenské uznania. Okrem štvornásobného zvolenia za richtára ho za jeho zásluhy a to najmä za opatrenia proti šíreniu moru cisár Karol III. Povýšil do šľachtického stavu. V povedomí ľudí však dlho ostal ako uhorský Hippokrates.

Richard R. Senček

NAŠA NAJSTARŠIA HISTÓRIA

V redakcii nášho periodika sme sa rozhodli pripraviť pre vás seriál článkov na pokračovanie, ktorý sa venuje najstaršiemu osídleniu okolia Banskej Bystrice. Uverejňujeme prvú časť, ktorej podkladom je publikácia Naše najstaršie dejiny autora Jozefa Stankovianskeho.

... relatívny čas.

Našou prvou a tiež najdlhšou cestou, bola cesta k ľudstvu. Trvala veľa miliónov rokov. Človek je posledný živočíšny druh, ktorý sa v prírode vyvinul. Oproti iným druhom tvorstva však potreboval k evolúcii možno dvestokrát menej času. Platí tiež, že žijeme na tejto planéte veľmi krátku chvíľu. Keď si pre názornosť predstavíme, že zem existuje presne rok, tak prvý človek sa na zemi objavil 31. decembra o 20. hodine 35. minúte. A asi desať sekúnd pred polnocou sa v našej zemi objavili prví Slovania!

Aby sme tak aspoň trochu napravili túto skutočnosť, rozhodli sme sa v nasledujúcich kapitolách Vám načrtnúť dosiaľ známe skutočnosti o dávnej minulosti tohto prekrásneho kúska Slovenska a taktiež priblížiť rôzne kultúry a etniká, ktorým bol náš kraj vtedy domovom. Nezabudnime, že archeológia je v mnohom len dedukciou.

„Každá archeologická pamiatka prehovorí len raz, jej neodborným vyzdvihnutím sa pretrhne niť súvisu. Nevyčítať z nej čo hovorí, znamená stratu pamäti, ktorú uchováva...“

Pre bližšie pochopenie dejinných udalostí, ktoré sa udiali v našom regióne, uverejňujeme aj takzvanú chronologizačnú tabuľku, ktorá približne datuje jednotlivé historické obdobia, ktoré ovplyvnili vývoj osídlenia tejto časti Zvolenskej kotliny, a taktiež pripájame aj niektoré dôležité archeologické lokality.

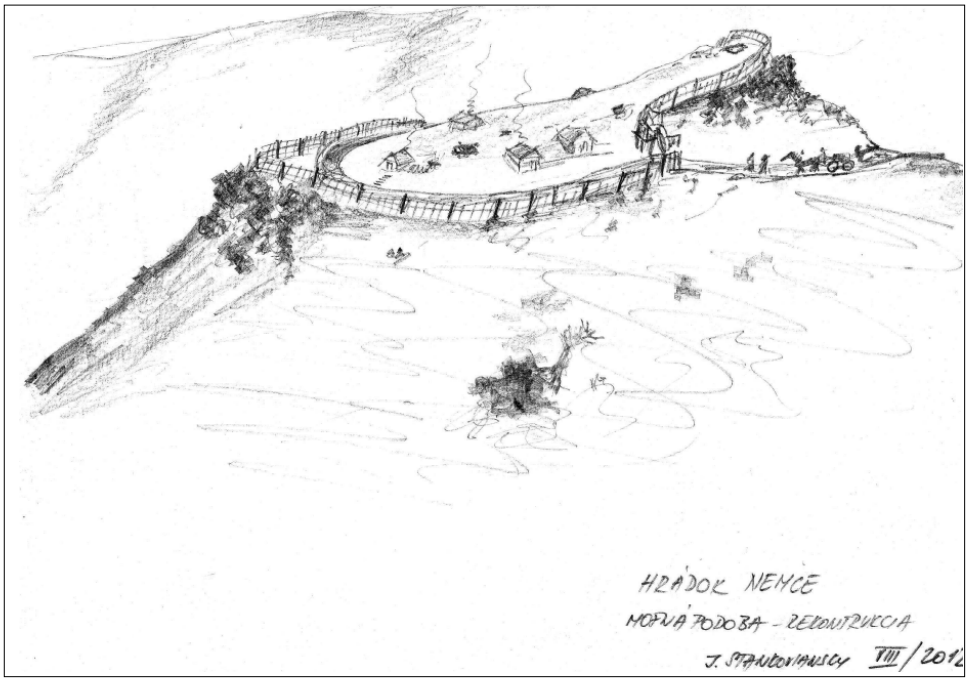

Základný prehľad chronologizácie od praveku až po súčasnosť

- **3 milóny rokov pred našim letopočtom (ďalej p. n. l.) do 8300 p. n. l. – paleolit: starý paleolit - stredný paleolit - mladý paleolit - neskorý paleolit** – jaskyňa Horná Túfna (Harmanecká dolina)
- **8300 p. n. l. – 5700 p. n. l. mezolit**
- **5700 p. n. l. – 4400 p. n. l. neolit**
- **4400 p. n. l. – 2300 p. n. l. eneolit** – Slovenská Ľupča (jaskyňa Drienka, intravilán obce), Špania Dolina, jaskyne Kaplnka a Netopierska (Sásovská dolina)
- **2300 p. n. l. – 750 p. n. l. bronzová doba: stará bronzová doba - stredná bronzová doba - mladá a neskorá bronzová doba** – Podkonice (Jalovô), Špania Dolina – Piesky, Baláže (hrádok, sútok potokov Bursová a Marková), Stará Sásová, Ľupčianska kotlina,
- **750 p. n. l. – 450 p. n. l. halštatská doba (stará železná doba)** – Jaskyne Kaplnka a netopierska (Sásovská dolina, Nemčiansky hrádok, Priechodské hradisko, Horný diel, Malachovský hrádok, Ostrý vrch, Špania dolina – Piesky, Mošteníckе hradisko)
- **450 p. n. l. – nášho letopočtu (ďalej n. l.) laténska doba (mladá železná doba)** – Baláže hrádok, Podkornice - Za Vĺčka, Igovo, Priechod – Na klincoch, Kamenná, Nemčiansky hrádok
- **375 rímska doba** – Priechod, Podkornice, Slovenská Ľupča, hrádok Baláže, Staré Selce
- **375 – 500 (600) sťahovanie národov** – jaskyňa Kaplnka a Netopierska (Sásovská dolina)
- **500 – 675 včasnoslovanské obdobie | 623 – 658 Samova ríša**
- **675 – 791 Avarský kaganát** – Senica, Slovenská Ľupča (Slovania)

Význam nášho regiónu v dejinách Slovenska.

Mikroregión Pod Pánskym dielom patrí svojou polohou na okraj Zvolenskej kotliny, presnejšie na jej severnú časť. Ak sme si teda dali za úlohu priblížiť Vám najstaršie osídlenia tejto lokality, musíme prihliadať na to, že náš región bol len súčasťou väčšieho komplexu osídlenia, ktorého najdôležitejším nositeľom bola práve tzv. Zvolenská kotlina. Už v dávnoveku veľmi významná a strategická poloha tejto časti stredného Slovenska ju predurčovala, aby hrala dôležitú úlohu pri osídľovaní aj nášho regiónu. Cez Zvolenskú kotlinu viedli dôležité obchodné cesty z juhu na sever a taktiež bola spojnicou medzi horskými oblasťami stredného Slovenska a okolitým svetom.

Význam nášho regiónu spočíval najmä v bohatstve nerastných surovín, hlavne medi. A to nepochybne bolo určujúcim faktorom jeho významu už od mladšej doby kamennej. Bane v Španej Doline, na Balážoch a v bližšom okolí Pánskeho dielu to jasne dokazujú.

Samozrejme, kde sa nachádza nerastné bohatstvo takého významu, tam vznikajú aj záujmové skupiny, ktoré ho chcú ovládnuť. Tak tomu bolo bez pochýb už od začiatku ťažby až do stredoveku.

Osídlenie chotárov okolitých obcí v tomto období určite bezprostredne súviselo s rudným bohatstvom starohorských vrchov. Taktiež prítomnosť rieky Hron ako obchodnej magistrály mala veľký význam na rozvoj nášho regiónu. Hustá sieť hradísk, ako Malachov, Nemce, Priechod, Baláže, Moštenica, to jasne dokladá. Množstvo nielen bronzových depotov (hromadných nálezov) v tejto oblasti to potvrdzuje a náš región sa radí k archeologicky najzaujímavejším lokalitám stredného Slovenska. Žiaľ, nedostatočný výskum nám neumožňuje viac nahliadnuť a bližšie pochopiť jeho význam v dávnych dobách. Jeho možno fatálnu funkciu.

(z publikácie Naše najstaršie dejiny , Jozef Stankoviansky, Banská Bystrica 2012)

Túto publikáciu si môžete objednať na tel. čísle: 0908 324 496, alebo mailom na adrese: magna.historica@post.sk

Redakcia

SYMBOLY LÚČNEHO HOSPODÁRENIA V ERBOCH OBCÍ BANSKOBYSTRICKÉHO OKRESU

2. časť

V predchádzajúcom čísle Bystrického permonu sme uviedli niekoľko erbov obcí, v ktorých sa vyskytujú symboly tradičného lúčneho hospodárenia na Slovensku. Zahŕňajú symboly trávy, kosy, hrablí a náradia potrebného k príprave kosy na kosenie (babka, kladivko, oselník). Teraz uvádzame ďalšie obce nášho regiónu.

V oblasti terajšieho banskobystrického, ale aj breznianskeho okresu bola známa aj výroba kovových náradí potrebných na práce späté s kosením lúk. Šlo o výrobu kôs a kosákov. Začalo to už koncom 17. storočia.

Po pohnutých časoch vpádu Turkov a povstaniach bola v roku 1692 založená v Kostiviarskej dielňa na výrobu kôs, kosákov a iných náradí. Genézu výroby kosákov a kôs môžeme sledovať aj ďalej. V prvých desaťročiach 18. storočia vznikla na Červenej skale, ktorá patrila pod panstvo Muránskeho hradu, huta a hámor. V poslednej štvrtine toho istého storočia Koháry postavil vysokú pec a hámre na Červenej skale. Okrem ocele sa tu vyrábalo cvokárske železo, nože na slamu ako aj kosy. O osude ich výroby detailnejšie píše M. Chudík vo svojej Žeravej vášni (1991), kde sú aj zmienky o prvých koseckých pretekoch porovnávajúc tzv. štajerské kosy s tými novými (hronskými). Prvá vysoká pec v Hronci bola zapálená v roku 1740 a druhá o niečo neskôr (1743). Vznikol tak najväčší železiarsky komplex nielen na Slovensku, ale aj v bývalom Uhorsku. Železiareň okrem iných predmetov a polotovarov vyrábala aj kosáky a kosy.

Stručný náčrt rozvoja lúčneho hospodárenia v oblastiach bývalého banskobystrického okresu poukázal aj na význam lúk a pasienkov pre bývalých poddaných, neskôr roľníkov a družstevníkov. Niet sa preto čomu diviť, že okrem symbolov baníctva či železiarstva sa do erbov obcí dostali aj symboly späté s dorábaním sena. Nie je ich síce veľa, ale sú pekné a zaujímavé. Pozrime sa na niektoré z nich.

Hiadeľ. Erb tejto neveľkej obce výrazne symbolizuje nielen lesné prostredie (ihličnatý strom), ale zároveň aj lúčny ekosystém, resp. hospodárenie na lúčnych porastoch. Reprezentujú ho dva nevyhnutné nástroje hospodára, ktorými sú kosa (s jednou rúčkou) a hrable potrebné na sušenie a zhrabovanie sena. Erb vznikol na základe obecnej pečate z roku 1878.

S motívom kosy a hrablí sa stretávame aj v erbe obce **Králiky**, ležiacej na úpätí Kremnických hôr neďaleko Banskej Bystrice. Zelené pozadie erbu už skoro automaticky evokuje prítomnosť trávnych – lúčnych porastov a znásobuje ho prekrížená kosa (v tomto prípade s dvomi rúčkami) a zlaté hrable. Je to typický „zamestnanecký" motív erbu, ktorý vznikol na základe pečatidla obce zo začiatku 19. storočia.

Kým predchádzajúce dva erby obsahovali iba spomínané pracovné nástroje lúčneho hospodárenia, erb obce **Lučatín** je obohatený o rastlinný motív. Dve súkvetia margaréty, resp. králika bieleho (*Chrysanthenum leucantheum*), vhodne dopĺňajú vlastný symbol kosy. Ako som už uviedol v predchádzajúcom texte, práve poddaní tejto obce spolu s ostatnými obcami sa museli podieľať na dorábaní sena pre Ľupčiansky hrad. Nie div, že sa motív kosy aj tohto pekného lúčneho kvetu dostal do erbu, ktorý je motivovaný pečaťou obce z r.1782.

Zelené trsy tráv aj s pažiťou obsahuje erb **Čerína**, ktorý vznikol zlúčením troch obcí – Čerína, Čačína a Závady. Snáď aj preto je tých symbolov v erbe, ktorý vznikol na základe pečatidiel obcí, trochu viac

Iný rastlinný motív, a to opäť jednu z typických lúčnych rastlín – margarétku, nachádzame aj v erbe **Povrazníka**. Tých kvetov je požehnane – dokonca až šesť. Lúčnym symbolom je aj trávna pažiť – v tomto prípade dokonca zlatá.

Medzi uvedenými erbami osobitné miesto zastáva erb obce **Brusno**. Z neho je evidentné, že je vytvorený z pečatí dvoch obcí – Sv. Ondrej a Brusno z 18. a 19. storočia. Kým prvý symbolizuje svätoondrejský kríž, druhý je doslova zbierkou potrebného náradia (tzv. železá) pre každého kosca. Sú nimi babka (kovová podložka na kutie kosy), železné kladivko a osla (nástroj na brúsenie kosy) a oselník (nádobka na nosenie osly s vodou, zhotovená buď z napr. kravského rohu a neskôr aj z plechu a pod.). Spodnú časť tejto časti erbu dopĺňa zlaté kosisko (drevená časť kosy) s dvomi rúčkami a strieborná kosa (kovová časť kosy).

Kosu nájdeme aj v erbe ďalšej obce. Sú ňou **Horné Pršany**. Aj v tomto prípade spolu s hrabľami, ako aj kosákom. Cepy a snop obilia indikujú, že v tomto prípade je symbolika zameraná skôr na pestovanie obilnín, ale zo zeleného trojvršia vyrastajúce dva trsy tráv naznačujú, že pre chotár tejto dedinky bolo typické aj kosenie priľahlých lúk. Dodajme, že motív erbu pochádza z obecnej pečate z počiatku 19. storočia.

Kosu ako pracovný nástroj nájdeme aj v erbe obce **Priechod**, ktorá vznikla z dvoch pôvodných obcí Masnička a Pukanec. Existencia obce je písomne doložená v roku 1340 a patrila pod ľupčianske panstvo. V tomto prípade však kosa nehrá hlavnú úlohu, nakoľko v erbe sú aj iné dôležité symboly.

S kosou vývojovo a historicky súvisí aj srp a kosák ako predchodcovia kosy. Pečatidlo obce **Medzibrod** z prelomu 17. a 18. storočia obsahovalo práve srp. V popise erbu obce je uvedený síce ako ozubený kosák, ale v podstate je to správne srp.

Hoci v minulosti bola Sásová a Rudlová osobitné obce, dnes sú súčasťou mesta Banská Bystrica. Tvoria s novostavbami veľké sídlisko, ale v časoch minulých to bolo ináč. Veď napr. v roku 1715 mala Sásová 17 ľudí, z toho 10 sedliakov. Lúk mala pre 6 a pol kosca a v roku 1720 – 14 ľudí, z toho 12 sedliakov a lúk už na 12 koscov.

Podobná bola situácia aj v obci Rudlová. V roku 1715 mala 14 ľudí, z toho 12 sedliakov a lúk na 12 koscov a o päť rokov neskôr 9 ľudí, z toho 8 sedliakov a lúk opäť na 12 koscov. Treba asi spomenúť, že plocha na jedného kosca v tom čase bola zhruba 0,3 – 0,4 ha. Bola to plocha, ktorú dokázal jeden kosec pokosiť za deň. Obe obce majú vo svojich pečatidlách dva typické symboly pre senné práce – kosu a hrable. Dá sa predpokladať, že pri tvorbe erbov týchto mestských častí sa tento fakt zohľadnil a uvedené symboly nájdeme aj v nich.

Už skôr sme spomínali ľupčianske panstvo. V novodobých dejinách sa stalo, že v dôsledku odchodu chlapov na vojnu nemal kto kosiť vlastné lúky. A tak, keď chýbali domáci, nahradili ich cudzí. Po prvej svetovej vojne boli koscami aj ruskí či chorvátski zajatci.

Aj keď je oblasť stredného Slovenska z minulosti známa najmä bohatými náleziskami zlata, striebra a medi, existovali tu aj lúčne porasty a ľudia, ktorí ich využívali na dorábanie sena a pasenie dobytka. Preto ani neprekvapuje, že napr. aj na mape siedmich slovenských banských miest z roku 1573 nachádzame symbol kosy. Aj keď nie priamo v erbe niektorého mesta, ale ako doplňujúci symbol spolu s ostatnými, viac spätými s baníckou činnosťou.

Norbert Gáborčík

SYNOVIA JÁNA THURZU

Alexej Thurzo

Prvorodený syn Jána Thurzu v druhom manželstve s Barbarou Beckovou Alexej sa narodil v Krakove v roku 1492. Mal štyroch vlastných a päť nevlastných súrodencov. Pojal dve manželky – Annu Szatmáriovú (neter Juraja Szatmáriho) a Magdalénu Séčiovú. Bol otcom dvoch dcér – Alžbety (zomrela v roku 1573) a Anny. Prvýkrát zastupoval Thurzovcov na verejnosti 6. októbra 1515 pri podpise zmluvy Thurzovsko-fuggerovskej mediarskej spoločnosti (TFMS) o ďalšom prenájme Ernstových majetkov v mene neprítomných bratov Juraja a Jána Václava.

Po tom, ako sa jeho nevlastný brat Juraj vysťahoval do Augsburgu (1517), stal sa vedúcou osobnosťou rodinného klanu Thurzovcov, ktorý zastupoval v mediarskej spoločnosti až do roku 1526. TFMS zastupoval tiež v známom súdnom spore s mestom Banská Bystrica v rokoch 1516 – 1519, v ktorom sa panovník Ľudovít II. priklonil na jeho stranu. Podieľal sa na zavedení tzv. krátkej mince (1521), čo viedlo k znehodnoteniu uhorskej meny.

Thurzovský dom v Levoči

Nespokojnosť s menovou reformou sa prejavila nielen zo strany baníkov na strednom Slovensku, ale predovšetkým vysokej šľachty, ktorá na Hatvanskom sneme uhorskej šľachty 24. júna1525 obvinila Thurzovcov a Fuggerovcov z hospodárskeho rozvratu, čo viedlo k vyvlastneniu spoločnosti a Alexej Thurzo sa dostal na krátky čas dokonca do väzenia.

Mal titul kremnického grófa, zvolenského župana a na konci vlády mladého Ľudovíta II. sa stal vysokým kráľovským úradníkom, keď zastával funkcie kráľovského tajomníka, hlavného komorského správcu, kráľovského pokladníka a kráľovského miestodržiteľa. Úzke vzťahy s kráľovnou Máriou Habsburskou (zlé jazyky hovorili dokonca o intímnych vzťahoch) boli odmenené v roku 1523 nadobudnutím panstva Červený Kameň a Hlohovec, ktorý dal o rok neskôr stavebne upraviť do tej miery, že sa stal jeho trvalým sídlom. Alexej ako veliteľ kráľovského dvora osobne sprevádzal kráľovnú k Moháču i na jej ceste späť do Budína.

Náhrobný kameň Alexeja Trurzu v Levoči

Na jednej strane problémy vôkol mediarskej spoločnosti v roku 1525, na strane druhej bohaté donácie a spoločenský život na kráľovskom dvore ovplyvnili Alexeja Thurzu natoľko, že vo februári 1526 viedol v mene rodiny rokovanie s Antonom Fuggerom o ukončení podnikateľskej činnosti rodiny Thurzovcov v mediarskom podniku. Dnešnými slovami povedané – audit TFMS ukázal na strane Thurzovcov pasíva, čo ešte viac posilnilo ich pôvodné rozhodnutie. Dlhy Alexej vyriešil odstúpením panstva Červený Kameň v prospech Fuggerovcov (1535). O dva mesiace v apríli 1526 sa odohrala mimoriadne zaujímavá vec. Nefungujúci mediarsky podnik vedený B. Beheimom v erárnej správe sa rozhodol kráľ navrátiť do pôvodných rúk Fuggerovcom.

Ako svojho splnomocnenca vyjednávať s Antonom Fuggerom o podmienkach návratu Fuggerovcov do insolventného mediarskeho podniku so sídlom v Banskej Bystrici poveril Ľudovít II. Alexeja Thurzu.

Po Moháči malo Uhorsko dvoch panovníkov a Alexej sa rozhodol pre toho pravého –Ferdinanda Habsburského, pri ktorom postupne zastával najvyššie kráľovské úrady krajinského sudcu, krajinského miestodržiteľa a palatína (1532 – 1542). Majetok Ferdinandovho soka Jána Zápoľského sa postupne presunul do rúk Alexeja Thurzu – Spiš, kde sa stal dedičným spišským županom, Bojnice, Oravský hrad, Trenčín, polovica hradu Šintava, Tematín a rozsiahle majetky v maďarskej Pápe.

Tesne pred smrťou Alexej odkázal mestu Levoča (údajne bol pôvodne tento cieľ venovaný Banskej Bystrici) 10 tisíc zl. na štipendiá pre kazateľa, dvoch študentov a na podporu chudobných, ďalej mestu Levoča daroval neskorogotický meštiansky dom v Košiciach, tzv. Levočský dom. Nemalé finančné obnosy venoval tiež mestám Bratislava, Trnava a Hlohovec na charitatívne účely (pre tamojšie nemocnice).

Zomrel 25. januára 1543 v nevysokom veku. Pochovaný bol ako jeho otec v kostole sv. Jakuba v Levoči, kde jeho osobu pripomína renesančný epitaf v krstnej kaplnke sv. Jánov.

Alexej Thurzo nepokračoval v závere svojho života v podnikateľskej tradícii svojho otca. Práve naopak, ako vedúca osobnosť thurzovského rodu ju definitívne nasmeroval do magnátskeho stavu, v ktorom jeho nasledovníci pokračovali až do roku 1636, kedy Michalom vymrel thurzovský rod po meči.

Ján Václav Thurzo

Mladší Alexejov brat Ján sa narodil v roku 1496 v Krakowe. Od roku 1508 sa uvádza spoločne s bratmi Jurajom a Alexejom ako kremnický komorský gróf a zvolenský župan. Od roku 1543 dedičný spišský župan.

Pôvodne žil v Sliezsku na zakúpených panstvách Pszcyma a Wolava. Po tom, ako mu Alexej v roku 1542 testamentárne poručil panstvo Spiš a Bojnice, majetky v Sliezsku predal a usadil sa na Slovensku. Po Alexejovej smrti viedol šesť rokov zápas o Spišský hrad s neterou Annou. Až kráľ Ferdinand v roku 1549 mu znovu prisúdil Spišský hrad, ktorý o rok vojensky obsadil. Hrad a panstvo Bojnice odstúpil svojim synovcom Františkovi a Jurajovi.

Slobodný Ján Václav Thurzo nedosiahol úroveň svojich starších bratov a na Spišskom hrade zomrel 29. marca 1558, kde ho aj pochovali.

Jozef Ďuriančik

Levočský dom v Košiciach zo závetu Alexeja Thurzu

POHOSTINSKÉ ZARIADENIA A ZÁBAVNÉ PODNIKY AKO MIESTA SPOLOČENSKEJ KOMUNIKÁCIE

2. časť

Kaviareň Národného domu bola pre Bystricu tým, čo Union a Slávia pre Prahu, Luxor, Astória a Štefánka pre Bratislavu. Bola geniom loci, miestom, kde sa rodia myšlienky, smelé plány a básne, miestom poznania, vedomostí a stretávania osobností. V kaviarenskom kúte Národného domu sa stretali literáti, ako Alexander Matuška, Emil Boleslav Lukáč, Ján Kostra a Andrej Plávka, ktorý pôsobil v Banskej Bystrici od roku 1939 ako riaditeľ YMC-y a práve v kaviarni Národného domu dopisoval svoje Tri prúty Liptova. Národný dom bol aj sídlom a miestom pravidelných stretnutí elitného Rotary klubu.

Podobnú funkciu zohrávala v tridsiatych a štyridsiatych rokoch aj YMCA, ktorej budovu v Národnej ulici dostavali v roku 1925. Nachádzala sa tu ubytovňa a jedáleň „s americkým spôsobom obsluhy“, klubové priestory pre rôzne kultúmo-spoločenské a vzdelávacie aktivity a vynikajúca knižnica s čitárňou, ktorá sem lákala intelektuálov. Najmä za čias povstaleckého účinkovania Andreja Plávku sa tu stretávali Matuška, Kostra, Ondrejov, Andrašovan, Cikker i bystrické kultúrne uvedomelé rodiny, ako Orsághovci a Markovičovci.

Spomenuté kaviarne, reštaurácie a vinárne umiestnené v centre mesta – na námestí a priľahlých uliciach – navštevovali najmä príslušníci vyšších a stredných vrstiev bez ohľadu na ich etnickú a konfesionálnu príslušnosť, čo dokumentuje aj spomienka informátora: „Do nóbl podnikov chodili len páni a stredná vrstva, lebo chudák si nemal za čo ani chlieb kúpiť. Či luterán, či katolík, či Žid – všetko jedno, kto na to mal, ten chodil“ (J. Majling).

Vychýrený banskobystrický Národný dom

Ďalšiu kategóriu pohostinských zariadení tvoria podniky na periférii mesta, ktorých návštevnosť ovplyvňovali rôzne faktory (situovanie v blízkosti miesta bývania, zamestnania alebo obchodnej či výletnej trasy, možnosť zabaviť sa a vypiť si „inkognito“ ap.). K takým patril hotel a reštaurácia ELKA, nazývaná aj U Krausov, pri hlavnej stanici, ktorú navštevovala najmä banko-vá a úradnícka klientela, ale aj železničiari a robotníci z okolia. O podniku sa pochvalne zmieňuje aj dobová tlač:

„V hostinci u Ludevíta Krausa sa objavili na stole prvé sirky – príklad nasledovaniahodný inými hostinskými“ (Hronské noviny 22. 4. 1923).

„Denní hostia u Ludevíta Krausa proti hlavnému nádražiu – Slováci, Česi, Maďari, Nemci, Židia i kresťania pamätajú na dobročinné ciele. Za rok zozbierali 1 000 Kč, ktoré rozdelia desiatim potrebným osobám ako vianočný dar“ (Hronské noviny 20. 12. 1924).

Konkurentom ELK-y v tejto časti mesta bol hostinec Kohút, situovaný oproti a navštevovaný príslušníkmi nižších a stredných vrstiev.

Na Uhlisku sa nachádzal známy hostinec Pod rybou. Atmosféru krčmičky popisuje vo svojej knihe Toto pokolenie Peter Karvaš:

Hostinec U ryby bol kedysi zapadnutou krčmičkou, v ktorej sa osviežovali mičinskí gazdovia pivom a klebetami, keď viedli statok na jarmok alebo sa vracali s utŕženými peniazmi a pili oldomáše. Bolo to nízke murované stavisko, obklopené starou záhradou s neobriadenými stromami a pralesom buriny, prach z cesty sadal na kriaky a prikrýval ich sivou blanou, stoly v hostinci boli pooblievané a vzduch nedýchateľný, akoby kysol a kvasil.

No mešťania na nedeľnom výlete alebo pri návrate z plavárne, osviežujúci sa vínom alebo slivovicou a klebetami, objavili znenazdajky atraktívnu malebnosť zapadáka, starých domov a neskosenej trávy, rozpadajúceho sa latkového plota, parohatých trofejí nad výčapom a najmä výhľadu na „sihoť“, piesčité slepé rameno Hrona, poskrúcané do meandrov, predierajúce sa ťarbavo panenskou dubovou a bukovou horičkou, rozlievajúce sa do lenivých tichých zálivčekov a zátoní, pri ktorých sa na čistinke dala rozostrieť károvaná vlnená deka a hodovať z konzerv a fliaš.

A tak sa z krčmičky nebadane stala módna záhradná reštaurácia, latkový plot nahradili múraným s ozdobnou tehlovou rímsou, ba čímsi ako cimburím, dvor upratali, záhradu rozdelili bielymi chodníkmi na štvorce, namiesto trofejí vyvesili portréty T. G. Masaryka a M. R. Štefánika a sihoť začali nemilobohu regulovať a vysúšať, takže sa komáre presťahovali do susedstva nad limonády a jogurty.

K Rybe sa chodilo zabúdať, uvoľniť sa, vyhodiť si z kopýtka. Dôstojnosť sa odkladala, ba odhadzovala hneď pri vstupe. Rukávy vysúkané, kravaty bokom a dobré mravy (detská izba) liberálne odsunuté na pondelok – páni váľali s veľkou vervou kolky.

A pripíjali si z kališteko alebo krígľov a ujedali chleba s bryndzou, opaprikovanou do ružova, premiešanou s pokrájanou pažítkou, ktorej čašníci odborne a po maďarsky hovorili „köröző“ (Karvaš 1985:132).

Povyše „Ryby“ na Mičinskej ceste bola konkurenčná, ale menej vychýrená krčma u Lenára.

Návštevníci modernej „štrandovej“ plavárne alebo parných a vaňových kúpeľov pri malej stanici pod Urpínom sa mohli osviežiť v kaviarni priamo v priestoroch kúpeľov, ale aj v neďalekých krčmičkách pri hornom moste U Kopov, kam chodieval na modranské víno aj Andrej Plávka s Alexandrom Matuškom a Jánom Kostrom1, alebo U Klimu na Hronskom predmestí. V lete tu bola otvorená letná záhradná terasa, kde sa podávali jedlá i nápoje a vo sviatočné dni tu vyhrávala hudba. Hostia mali „k použitiu aj veľkú ovocnú záhradu (Hronské noviny 31. 5. 1924).

Na Štadlerovom nábreží sa nachádzal jeden z najstarších a veľmi obľúbených podnikov Na kolkárni, ktorý patril od prvej polovice 19. storočia Kolkárenskému spolku. Okrem členov spolku navštevovali kolkáreň aj nečlenovia – muži i ženy, ktorí si chceli zahrať kolky a zabaviť sa. V záhrade kolkárne pod stromami sa konali veľké letné tancovačky, na ktorých hrávali cigánske kapely alebo vojenská hudba 26. pešieho pluku.

Mestský park bol ďalším miestom oddychu a zábavy. Nedeľné prechádzky v parku bolo možné zakončiť návštevou parkového hostinca Park restaurant (pôvodne hostinec Pod zeleným stromom), ktorého Tabarin bar bol otvorený až do rána a ponúkal vynikajúcu kuchyňu, veľkomestský program s tancom, baletom a akrobaciou a prvotriednu jazzovú hudbu. V tridsiatych rokoch bol Park považovaný za najlepší záhradný tanečný priestor v Banskej Bystrici, kde sa konali veľkolepé bankety, svadby, letné majálesy a tancovačky, ale aj vianočné a silvestrovské programy (Pohronský hlásnik 26. 6. 1929). V neďalekých kúpeľoch na Štiavničkách vlastnil reštauráciu hostinský Július Frimm. Návštevníkom kúpeľov ponúkal dobré jedlá, plzenské pivo, víno a zábavu pri cigánskej muzike Tibora Bohó.

Okrem zábavných priestorov a viacfunkčných hotelových zariadení existovalo na území mesta niekoľko reštaurácií, ktoré ponúkali len stravovacie služby, napr. „chvalne známa“ reštaurácia U Tscherných pod Urpínom, kde sa konávali bravčové hody, Plzenský dvor Jána Meliša na Masarykovom námestí, Pivovarská reštaurácia na Hornom námestí, Benešova v Hornej ulici či Szendreiho v Dolnej ulici, o ktorej sa informátor vyjadril: „To bola krčma ako zlý kostol, čo doňho málo ľudí chodí“ (Ján Majling). Funkciu neskorších závodných jedální pre pracovníkov rôznych podnikov nahrádzali nielen reštaurácie, ale aj malé jedálne zriadené v súkromných domoch, kde domáce panie pripravovali obedy pre stálych abonentov (Bázlik 1995:10).

Reštaurácie, kaviarne a vinárne boli prístupné najmä príslušníkom stredných a vyšších vrstiev. Nižšie vrstvy navštevovali krčmy nižších kategórií, výčapy, bodegy alebo obchodíky, v ktorých zákazníkovi, ktorý si chcel vypiť, naliali do kalíšteka len tak „narýchlo“, často postojačky. Medzi také patrili napr. krčmy na Masarykovom námestí U Lehockého alebo pod bránou vo dvore Benického domu, ktoré zároveň slúžili ako nocľaháme pre drotárov. Robotníci a živnostníci navštevovali aj Robotnícky dom, kde sa nachádzala reštaurácia a konali sa tu pravidelne zábavy a bály.

Podľa spomienok informátorov vo viacerých mestských podnikoch boli pre pánov k dispozícii „slečny“, ktoré svoje remeslo vykonávali v rámci registrovanej živnosti (napr. v Šestke). Okrem toho existovali v meste verejné domy – horný a dolný „kupleraj“ (pri mäsiarskej bašte a v neďalekej v Hronskej ulici), kde „boli zamestnané“ nielen slovenské dievčatá zo širokého okolia, ale aj dievčatá z Dolnej zeme, najmä z Maďarska a Rumunska.

Osobitnou kategóriou občerstvovacích zariadení sú cukrárne. Ich klientelu tvorili najmä mladí ľudia – študenti, ale radi sem zavítali aj starší páni či dámy, ktoré pri kávičke čakali na svojich manželov. Najznámejšie boli cukráreň u Presslov v Hornej ulici, Odstrčilova v Dolnej ulici, Loudova v Hornej Striebornej a Walterova na námestí, ktorá bola najvychýrenejšia. Sortiment obľúbených výrobkov tvorili najmä krémeše, haboše, zmrzlina, káva, čaj a čokoláda.

Alexandra Bitušíková

Pred 170 rokmi

DVAJA LEKÁRI POZOROVALI NA ĎUMBIERI ÚPLNÉ ZATMENIE SLNKA

Zatmenia Slnka a Mesiaca sledovali ľudia od najstarších čias. Astronómovia v Babylónii vedeli už vypočítať saros – obdobie, kedy sa na tom istom území opakuje úplné zatmenie Slnka (je to 6 585 dní, 7 hodín a 42 minút). V minulosti sa zatmeniam neprikladala žiadna dôležitosť – úplné zatmenia trvali krátko a boli zriedkavé. Z histórie poznáme niekoľko prípadov, kedy vojvodcovia využili úplného zatmenia vo svoj prospech – v roku 585 pred naším letopočtom v bitke na rieke Halys sa bojujúce vojská rozišli v pokoji, bojac sa rozhnevaných božstiev. Podobne využil syrakúzsky vojvodca Agatokles zmätok z náhlej tmy k svojej záchrane, a tým aj k víťazstvu.

K pravidelnému pozorovaniu úplného zatmenia Slnka sa dostali astronómovia až v 19. storočí. Anglický hvezdár Bailly si pri pozorovaní zatmenia v roku 1836 všimol svetelné úkazy, ktoré sa javili okolo Slnka ako šnúra perál (Baillyho kvapka). Objav vyvolal veľa dohadov a astronómovia očakávali s napätím ďalšie úplné zatmenie, ktoré sa malo uskutočniť v roku 1842. Pás totality sa tiahol v tom roku z južného Francúzska cez severné Taliansko, Rakúsko, Slovensko až na Ukrajinu. Bailly pozoroval vtedy úkaz na terase univerzity v Padove za veľkej účasti nadšených divákov, stojacich v okolitých uliciach. Zistilo sa, že Baillyho perly spôsobuje nerovnosť mesačného povrchu.

Zachovala sa nám krátka správa, že aj u nás na vrcholci Ďumbiera pozorovala spomenuté úplné zatmenie Slnka dvojica lekárov-prírodovedcov Andrej Zipser a František Kubínyi aj so sprievodom. Bolo to dňa 8. júla 1842. Zo správy uverejnenej v ročenke lekárov vyberáme určitú časť:

„Zatmenie sa začalo o 5. hodine a 59. minúte, stred bol o 7. hodine 58. minúte, úplné zatmenie trvalo 2 minúty 20 sekúnd. Po celú dobu zatmenia, ktoré pripomínalo večerný súmrak, sme videli hviezdy. Postupom zatmenia sa natoľko ochladilo, že skaly a rastliny sa pokryli ľadovými kvetmi. Opierajúc sa o navŕšené balvany, chvejúc sa zimou, sledovali sme všetko oživujúce Slnko, ako sa zahaľuje do smútku. Keď nastalo úplné zatmenie, naraz sa zotmelo a my sme zmĺkli, zmocnil sa nás neopísateľný vážny pocit. Vážnosť stupňovala samota a odlúčenosť od hlučného sveta, celý jav vyvolával v nás úctu. Obzor siahal okolo nás asi na 250 štvorcových míľ, celý Liptov bol pokrytý mrakmi, vidieť bolo iba vrchol Kriváňa a na Spiši Lomnického štítu, takmer celého pokrytého snehom. Na severe zvyšovali temnotu ihličnaté lesy.

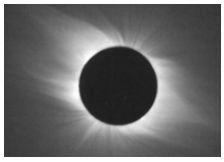

Po uplynutí 2 minút a 20 sekúnd nás osvieželo Slnko teplými lúčmi, všetko sa stalo veselším, aj zelená farba vzdialených hôr i biele múry Ľupčianskeho hradu na západe a za ním pohostinná Banská Bystrica. Aj smerom na Budapešť tiahnuci sa obzor sa javil v živších farbách. Mimoriadny úkaz postupne zanikal a Slnko, ktoré všetko oživilo, nadobudlo pôvodný lesk, zalialo teplými lúčmi okolitú prírodu, skaly, rastliny sa zbavili ľadu a celé okolie nadobudlo pôvodnú podobu...“

V roku 1842 sa teda nesporne prvý raz odborne pozorovalo na svete úplné zatmenie Slnka. Hoci na území Slovenska nebolo v tom čase žiadne astronomické zariadenie, prispelo Slovensko skromnou svojou hrivnou do histórie pozorovania úkazu svojou ďumbierskou expedíciou.

Výskum slnečnej koróny napredoval potom v druhej polovici 19. storočia (v roku 1868 realizoval Jansen z hvezdárne v Meudone pri Paríži v Zadnej Indii spektrálnu analýzu protuberancií). Začiatkom 20. storočia sa na výskumoch slnečnej koróny v Meudone zúčastňoval aj slovenský astronóm Milan Rastislav Štefánik. Za pozorovaním úplného zatmenia Slnka absolvoval niekoľko expedícií do rôznych končín sveta. V tomto storočí sa pozorovaním Slnka, a tým aj zatmeniami, zaoberali u nás Astronomický ústav SAV a tiež niektoré hvezdárne organizovali odborné pozorovania a expedície.

Igor Chromek

Bystrický permon opäť objavoval

K PRAMEŇOM RIEKY BYSTRICA

Začiatkom leta t.r., presnejšie 7. júla, sme vás pozvali na výlet k jaskyniam Horná a Dolná Túfna a k prameňom rieky Bystrica. Počasie nám celkom prialo, a tak sme ráno vyrazili, aby sme si priblížili dávne, už zabudnuté chvíle starých bystrických mešťanostov a patriotov, ktorí sa raz ročne na vozoch a kočoch so sprievodom hudby vydali k prameňom rieky, ktorá dala nášmu mestu meno. Tak ako v sobotu, tak aj v minulosti spoločnosť bola dobrá, veď legenda hovorí, že prameň Bystrice navštívil aj kráľ Matej Korvín. Ktovie, ako by sa zatváril, keby ich navštívil dnes, ale k tomu sa ešte dostaneme.

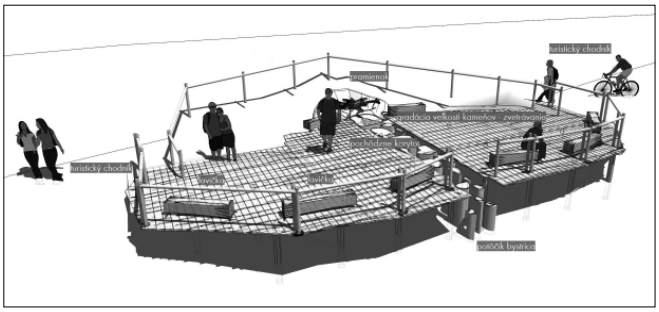

Architektonické riešenie prameňa rieky Bystrica

Možno sa nám nepodarilo všetko, ale videli sme Hornú Túfnu, kde nám Dr. Martin Kvietok a Michal Kiššimon povedali množstvo zaujímavostí z minulosti. Spomeňme aspoň niektoré. Napríklad je pravdepodobné, že jaskyňu v minulosti navštívil aj Matej Bel, ktorý tu našiel „dračie kosti“, s istotou ale vieme, že tu kopal K. A. Zipser, ktorý vykopal asi 270 kostí jaskynného medveďa a o svojich objavoch aj publikoval. Jaskyňu navštívilo aj množstvo ďalších archeológov. Smutné je, že pri takejto „archeologickej“ popularite sa tu dodnes nevykonal systematický archeologický výskum. Určite je to výzva pre súčasníkov.

Ako sme sa dostávali k cieľu našej cesty – ku Kráľovej Studni – slova sa ujal Ing. Dušan Kováč, ktorý nám vyrozprával nielen legendy o Kráľovej Studni, ale ukázal aj zaujímavosti sedla pod majestátnou Krížnou. Videli sme pamätník SNP spoločne s rekonštrukciou bunkra, ale zažili sme aj zaujímavé historické putovanie chatami, ktoré tu stáli alebo stoja. Nakoniec sme sa zastavili pri symbolickom pamätníku obetiam Veľkej Fatry, odkiaľ sme mali síce veľmi pekný, ale aj smutný pohľad k prameňom rieky Bystrica.

Prameň, ak by sme to miesto takto mohli nazvať, vôbec nepripomínal dôstojné miesto zrodu našej rieky. Nejaká zdevastovaná plocha, kde v minulosti boli aspoň žľaby, z ktorých vytekali prvé kvapky rieky Bystrica. Žľaby tu už nie sú. Ostala po nich iba ryha v zemi. Veľmi smutný pohľad na toto miesto, za ktoré sa každý Bystričan, ktorý má naše mesto rád, musí hanbiť! Mesto realizuje množstvo projektov, ktoré občania vôbec nechcú, bolo by dobré, keby sa občas pozrelo aj na prírodné a kultúrne hodnoty, ktoré nám zanikajú pred očami. Namiesto jednej nechcenej parkovej plochy by sa mohol krásne opraviť prameň rieky Bystrica, ktorý patrí všetkým nám.

Navyše k obnove dôstojného miesta je už vypracovaná architektonická štúdia z architektonického štúdia Tomala, ktorá vytvára na mieste prameniska dôstojné miesto s lavičkami, kde by bola možnosť dokonca prvú vodu rieky Bystrica aj ochutnať. Aby sme zachránili, čo sa z tohto mieste ešte dá, časopis Bystrický Permon podal návrh na mesto Banská Bystrica, aby bola táto lokalita zapísaná do zoznamu prírodných a kultúrnych pamätihodností, ktoré bude mesto chrániť. Dúfame, že sa nám podarí vybudovať dôstojný stánok pre našu rieku Bystrica, kde sa možno už o niekoľko rokov zase budú stretávať mešťanostovia a občania mesta Banská Bystrica.

Richard R. Senček

ETNICKÁ DIFERENCIÁCIA – VZNIK ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY

2. časť

Vznik Československej republiky znamenal dôležitý medzník v spoločenskom vývine mesta. Už prvé povojnové sčítanie obyvateľstva naznačilo nárast slovenskej etnicity. Z 10 707 obyvateľov 77,7% proklamovalo slovenskú národnosť, okolo 10% maďarskú, 4% nemeckú a 7% židovskú 8%. Údaje sú odrazom slobodnej voľby občanov v demokratickom štáte. Etnickú skladbu mestského obyvateľstva doplnili začiatkom dvadsiatych rokov Česi, ktorí obsadili takmer všetky posty v štátnej správe, školstve a kultúre.9 V Banskej Bystrici bol nedostatok kvalifikovaných kádrov hovoriacich spisovnou slovenčinou. Väčšina učiteľov a úradníkov v meste hovorila po maďarsky. Príchod Čechov bol z tohto hľadiska potrebnou misiou, pretože čeština bola pre Slovákov zrozumiteľným jazykom a v pomerne krátkom čase Česi, najmä českí profesori pôsobiaci na stredných školách, zvládli dobre aj slovenský jazyk (OČENÁŠOVÁ 1996: 110).

Ďalšou skupinou, ktorá obohatila etnickú heterogenitu mestského obyvateľstva, boli Bulhari. Bulharskí zeleninári sa začali v krajinách strednej Európy usádzať v 19. storočí, keď najmä v rozvíjajúcich sa mestách nastal dopyt po poľnohospodárskych produktoch. Usádzali sa v mestách s podmienkami na odbyt zeleniny. Zachovávali si jazyk, odev, náboženstvo, obyčaje a folklór (EĽKS 1999: 51-52). Do Banskej Bystrice prišli prvé bulharské rodiny začiatkom 20. storočia. Najímali si pozemky na Horných lúkach a Štiavničkách. Hoci počet Bulharov v meste bol v porovnaní s ostatným obyvateľstvom zanedbateľný (okolo 60 – 80 v tridsiatych rokoch), ich miesto v sociálno-ekonomickej sieti mesta bolo pomerne významné. Stánky – šiatre so zeleninou mali Bulhari na Hornom námestí, kde každý deň predávali čerstvú zeleninu vysokej kvality. Nepretržitá ťažká práca i kultúrno-jazykové a náboženské rozdiely spôsobili, že Bulhari sa v prvej etape adaptácie nezúčastňovali mestského spoločenského života. Každodenný styk so zákazníkmi ich prinútil osvojiť si jazyk – najmä slovenčinu, medzi sebou sa však rozprávali bulharsky. Deti bulharských zeleninárov navštevovali slovenské školy a slovenčina sa stala ich hlavným komunikačným jazykom. Bulhari v slovenskom mestskom prostredí pomerne rýchlo asimilovali najmä preto, že pri každodennej práci nemali čas ani podmienky na udržiavanie a rozvíjanie kultúrnych tradícií, ktoré si doniesli zo svojich domovov. Slovo „Bulhar" prešlo do hovorového jazyka ako označenie všetkých bulharských zeleninárov.

Námestie SNP nieslo aj meno Masarykovo námestie

Malé percento mestskej populácie tvorili Rómovia. Väčšina Rómov bývala v okolitých dedinách Jakub, Radvaň, Podlavice a Kostiviarska a na periférii, pretože v starších dobách sa nesmeli Rómovia v banskom meste usádzať. Výsady slobodného kráľovského mesta povoľovali "cigánom" vstup do mesta len v určité dni a hodiny.

„Do mesta smeli len každú sobotu, aj to len do ôsmej hodiny večer v lete a do šiestej hodiny v zime. Zato však, keď prišla sobota, tak od najstaršieho do najmladšieho tiahlo to do tej Mekky, kde za retiažky,ža latouče, ža žinglouče bolo dostať vína, piva a nadovšetko tej terkelice dosť a dosť" (KUZMÁNY 1990: 91).

Ani v medzivojnovom období sa počet Rómov v meste, resp. v centrálnych zónach mesta, veľmi nezvýšil. Akceptovanou súčasťou mestskej society boli šlajfiari, ktorí ostrili nože, a tzv. „lepší cigáni", ktorí boli asimilovaní v mestskom prostredí. Boli to najmä muzikanti v kapelách, hrajúci pravidelne v rôznych mestských podnikoch (DARULOVÁ 1997).

Obdobie Československej republiky je v literatúre aj v memoároch často opisované ako obdobie znášanlivosti, tolerancie a demokratického pluralizmu. I keď spomienky pamätníkov sú často poznačené a ovplyvnené nostalgiou za demokratickosťou režimu, ako aj rokmi mladosti (LUTHER 1993: 16), skutočnosťou ostáva, že demokratický režim Československej republiky umožňoval slobodne rozvíjať rôznorodé štruktúry a aktivity na etnickom, náboženskom, sociálnom, kultúrnom, záujmovom či profesnom princípe, čo potvrdzuje množstvo neformálnych a formálnych združení a spolkov. V Banskej Bystrici počet spolkov, fungujúcich na inštitucionálnej báze, presahoval začiatkom dvadsiateho storočia číslo sto a počet neformálnych zariadení – zábavných podnikov a hostincov sa pohyboval od šesťdesiatštyri v roku 1920 po sto v tridsiatych rokoch10.

Etnická diferenciácia sa prejavovala v účasti obyvateľov mesta v rôznych spolkoch, v spoločenskom živote a v každodennej bežnej komunikácii. Spomienky pamätníkov a dobové údaje z regionálnej tlače dokumentujú pomerne veľkú mieru znášanlivosti a tolerancie obyvateľov mesta, ktorá nevyúsťovala často do vyhrotených konfliktov. Podrobnejšia analýza materiálu z medzivojnového obdobia však ukazuje, že pod povrchom naoko harmonického každodenného života sa skrývali vnútorné rozpory mestského spoločenstva.

Prvoradým pretrvávajúcim problémom sa v dvadsiatych, ale ešte aj v tridsiatych rokoch javí používanie maďarčiny v bežnej komunikácii obyvateľstva, čo dokumentuje množstvo údajov z dobovej tlače. Pretrvávanie maďarčiny nesúviselo s pro-maďarským cítením banskobystrického obyvateľstva, skôr mu napomáhala atmosféra maloměšťackej hierarchie hodnôt, v ktorej najväčšou snahou bolo prezentovať svoju "panskosť a meštiackosť", najmä v styku s príslušníkmi nižších vrstiev. Maďarčina sa mnohým zdala noblesnejšia ako slovenčina. Darilo sa jej najmä v stredných úradníckych a živnostníckych vrstvách.

„Servustok – toto slovo počuť denne na uliciach v Banskej Bystrici – maďaróni sa tak pozdravujú. Bystrica je ešte vždy nie odmaďarčená a jej občianstvo ešte vždy pláva v cudzích vodách... Len ráčte sledovať rozhovor občianstva po uliciach... a po korze. Cudzinec prišlý do nášho mesta musí mať dojem, že je v meste maďarskom... Zdá sa vám snáď, páni, že je maďarčina noblesnejšia reč než slovenčina? ... A keby tie maďarónske rodiny neotravovali aspoň svoje služobníctvo! Ale aj ono napáchne takým duchom a snaží sa naučiť po maďarsky, lebo sa mu zdá, že je noblesnejšie, panskejšie. Jedna taká slúžka, ktorá slúžila v rodine roduvernej, slovenskej, povedala inej slúžke, kamarátke: No veru, sú to za páni, tí vždy hovoria len po slovensky!" (Pohronský hlásnik 17. 2. 1934, s. 1.)

„V Bystrici je veľa Slovákov, ktorí len maďarsky rozprávajú. Kišasonky z remeselníckych, meštianskych rodín – otec je štátnym úradníkom slovenským a slečny dcéry zaťaté maďarofilky" (Hronské noviny 28.7. 1923, s.1).

Slovenčina sa ozývala najmä na miestach sociálnej integrácie, kde sa stretávalo mestské obyvateľstvo s vidieckym (trhy, jarmoky, úrady, súdy ap.). Sieť urbánno-rurálnych kontaktov sa rozširovala a udržiavala aj prostredníctvom prisťahovalcov – najmä robotníkov z okolitých dedín a rôznych sociálnych skupín (napr. slúžky, študenti), ktorých komunikačným jazykom bola slovenčina.

„Slovenčina sa v meste udržovala na periférii, medzi robotníkmi, ale majstri už mondokovali. Po slovensky sa hovorilo v kuchyni a na trhu. Paničky sa museli prispôsobiť svojim slúžkam... a sedliačkam, ktoré prinášali mestu na trh plody dediny" (PONIČAN 1977: 130). Regionálne noviny a memoárová literatúra prinášajú množstvo podobných správ, ktoré poukazujú na problémy a rozpory, prameniace z pretrvávania maďarčiny v spoločenskej komunikácii.

Okrem slovenčiny a maďarčiny ozývala sa v meste aj nemčina. Nemecky komunikovali najmä židia, niektorí príslušníci stredných vrstiev, ale aj manželky českých úradníkov. Používanie nemčiny sa však len zriedka stávalo terčom útokov zo strany novinárov:

„Každý maďarský a židovský obchodník hovorí so svojimi zákazníkmi po slovensky, ale slovenské paničky hovoria k robotníkovi po maďarsky a české nemecky" (Pohronský hlásnik 10.11. 1927, s. 2). *„Pozorujeme, že veľký počet žien štátnych úradníkov, najmä dôstojníkov, hovorí v obchodoch výhradne nemecky, mnohé zase priamo ostentatívne lámu nemčinu i na ulici. Upozorňujeme mužov týchto paničiek, aby poučili svoje ženy o národnej cti a hrdosti."* (Hronské noviny 27.10. 1923,s. 3).

Na rozdiel od malomestských manierov prezentovať „vyšší" status používaním cudzieho jazyka, v židovských rodinách bolo používanie nemčiny, resp. maďarčiny, prirodzené – vyplývalo sčasti z orientácie na náboženské židovské centrá vo Viedni a Budapešti, ale aj z cieľavedomej snahy o zvládnutie cudzích jazykov. Banskobystrické židovské rodiny si najímali do rodín zväčša nemecky hovoriace pomocnice v domácnosti – dievčatá zo Spiša („Zipser Deutsch") – „mali nároky na to, aby sa naučili nemecký jazyk" (DARULOVÁ 1996: 36).

Informátori zhodne tvrdia, že používanie troch jazykov v spoločenskej komunikácii mestského obyvateľstva bolo bežné a zväčša sa stretávalo s toleranciou a nekonfliktnosťou. Kritika sa týkala najmä slovenských „paničiek" – tak sa pejoratívne označovali ženy z nižších vrstiev, ktoré sa vydali za úradníkov, staviteľov, mužov z vyšších vrstiev a dostali sa tak do „lepšej" spoločnosti, čo sa snažili aj navonok ostentatívne prezentovať – používaním („lámaním") maďarčiny alebo nemčiny, oblečením („také už nevedeli, čo na seba dať", E.S., 1932) alebo životným štýlom (pravidelné nedeľné návštevy kúpeľov na Sliači). Používanie cudzieho jazyka sa v tomto prípade stalo statusovým symbolom určitej vrstvy mestského obyvateľstva, ktorou príslušníci intelektuálnych kruhov opovrhovali. Ako spomína T. Vansová, malomestský život v Banskej Bystrici reprezentovali *„dámy, ktoré po slovensky nechceli hovoriť, po nemecky dobre nevedeli a po maďarsky sa ešte nedoučili"* (VANSOVÁ 1978: 402).

Alexandra Bitušíková

Pred 70 rokmi

V BANSKEJ BYSTRICI UMRELA SPISOVATEĽKA A REDAKTORKA TERÉZIA VANSOVÁ

Terézia Vansová sa narodila vo Veľkej Slatine (teraz Zvolenská Slatina) do rodiny národného pracovníka, pedagóga, škôldozorcu, člena Matice slovenskej a evanjelického kňaza Samuela Medveckého a jeho manželky Terézie Zuzany Lange.

Samuel Medvecký sa narodil v zemianskej rodine v Huncovciach pod Vysokými Tatrami. Po vychodení základnej školy v Hybiach študoval na lýceu v Levoči a Kežmarku. Nepodarilo sa mu dostať na univerzitné štúdiá do Nemecka pre vtedajší zákaz, preto robil vychovávateľa v šľachtickej rodine Okoličániovcov. Ako 29 ročný odišiel za bratom Danielom do Vacova. Ani pokus študovať medicínu v Budapešti mu nevyšiel. Po roku sa vrátil a stal sa kaplánom v Banskej Bystrici u biskupa Adama Dávida Lovicha. Po krátkom pôsobení sa stal najprv administrátorom a potom v roku 1825 farárom vo Veľkej Slatine.

Mamička Terézie Vansovej Terézia Zuzana Lange bola dcérou zvolenského obchodníka Karola Langeho, ktorý bol rodákom z Rožňavy, ale usadil sa a tri razy sa oženil vo zvolenskej stolici. Jeho deviate dieťa zo sedemnástich bola matka Terézie Vansovej. Vydávala sa vo Zvolene 19 ročná za 48 ročného pána farára Samuela Medveckého. Stala sa matkou jedenástich detí, z ktorých sa sedem dožilo dospelosti.

Terézia Vansová sa narodila ako deviate dieťa spolu s bratom-dvojčaťom Jurkom 18. apríla 1857. Meno dostala po matke Terézia Zuzana. Otec mal v čase narodenia týchto dvojčiat 63 rokov, matka iba 34. Posledný brat Terézie Ján Aurel Pavol Karol sa narodil o tri roky. Malá Terézia vyrastala v rodine, kde bolo nielen dosť vlastných detí rôzneho veku, ale aj pritúlená sirota evanjelického kňaza Paľko Šuška, ktorý sa stal neskôr predlohou pre literárne spracovanie jeho osudov.

Rodina Medveckých udržiavala priateľské vzťahy s viacerými národovcami i spisovateľmi, ako bol Andrej Sládkovič, August Horislav Škultéty, Janko Francisci-Rimavský, Janko Čajak i Pavol Emanuel Dobšinský. Janko Čajak, spisovateľ a evanjelický kňaz v Liptovskom Sv. Jáne, bol manželom najstaršej sestry Terézie Vansovej Adely Alžbety. Keď Adela ako 24 ročná ovdovela, vydala sa za ovdoveného spisovateľa a evanjelického kňaza pôsobiaceho v Drienčanoch Pavla Emanuela Dobšinského. V tejto rodine vyrastal aj Janko Čajak z prvého manželstva Adely, budúci spisovateľ a zakladateľ evanjelického gymnázia v Petrovci.

Terézia vychodila ľudovú školu v rodnej Slatine, kde ju učil banskobystrický rodák Karol Hurtay, výborný učiteľ, člen seniorálnej školskej rady a vzorný slatinský hospodár. Ako 12 ročná prichádza do Banskej Bystrice do dievčenskej školy k profesorovi Karolovi Orfanidesovi, ktorý nastúpil po nebohom Andrejovi Zipserovi. Karol Orfanides bol výborným učiteľom hlavne jazykov, ale dospievajúce dievčatá naučil veľa aj z iných predmetov. Po ročnom pobyte v Banskej Bystrici ju dali rodičia do Rimavskej Soboty, aby sa zdokonalila v maďarčine. Tým sa skončilo školské vzdelávanie Terézie Vansovej. Ďalej sa vzdelávala sama. Od malička rada a veľa čítala a čo chýbalo v domácej knižnici na fare, dalo sa vypožičať. Popri tom sa musela naučiť všetko to, čo ako budúca žena a matka musí vedieť pri vedení domácnosti. Práve v roku 1869, keď sa skončilo školské vzdelávanie Terézie Vansovej, novovzniknutý slovenský ženský spolok Živena sa snažil založiť strednú dievčenskú školu pri gymnáziu vo Veľkej Revúcej (Revúca), žiaľ, bez úspechu, hoci išlo o školu vyslovene pre gazdinky. V matičných rokoch všeobecne sa volalo po zvýšení vzdelanostnej úrovne Slovákov, čo by sa uplatnilo nielen v praktickom živote, ale napomohlo aj snahe odolávať maďarizačnému náporu. Slovenské školy i pre dievčatá mali paralyzovať účinky cudzích škôl a inštitútov a napomáhať slovenskému kultúrnemu vývinu. Už od štúrovských čias sa požadovalo rozšírenie pôsobenia slovenských žien mimo rodiny a ich účasť vo verejnom živote v takých oblastiach, ako bola charitatívna činnosť, osvetová práca pri usporadúvaní ochotníckych predstavení, zakladanie čitateľských spolkov, šírenie myšlienky abstinentizmu a pod.

Ako 18 ročná sa Terézia vydala za evanjelického kňaza Jána Vansu a stala sa mladou pani farárkou v spišskej dedine Lomnička. Bola to nemecká dedina a Vansová sa snažila zblížiť s jej obyvateľmi. Tu písala aj po nemecky rozprávky i básne, ktoré potom čítala známym v spišskej nemeckej spoločnosti. Po smrti jediného synčeka sa Vansovcom pošťastilo dostať do slovenskej cirkvi v Rimavskej Píle, odkiaľ z učiteľskej rodiny pochádzal aj Ján Vansa. Obaja manželia pracovali spoločne na vzdelaní a hospodárskom povznesení zanedbanej obce. Založili potravný spolok, v ktorom bol Ján Vansa správcom a Terézia Vansová pokladníčkou. Ján Vansa povzniesol ovocinárstvo na Píle, popularizoval včelárstvo a organizoval odpredaj ľudových výrobkov. Neďaleký Tisovec bol strediskom národného a kultúrneho života zásluhou Daxnerovcov a dobrých tisovských učiteľov. Hrávali sa tu ochotnícke divadelné predstavenia, fungoval dobrý spevokol a čitateľský spolok, kde aj Vansová s manželom často chodievali a Terézia niekedy aj prednášala.

V takomto podnetnom spoločenskom prostredí začala Terézia Vansová systematickejšie literárne pracovať napriek tomu, že nemala príklad slovenskej spisovateľky, ktorý by mohla nasledovať a aj niektorí príbuzní ju odrádzali od písania (švagor Pavol Dobšinský), dokonca i jej manžel podceňoval a dlho zľahčoval jej literárne ambície. Začala drobnými literárnymi prácami, ktoré uverejňovali Národné noviny a Slovenské pohľady, nasledovali romány i divadelné hry (pri príležitosti jej osemdesiatin hru Svedomie nacvičilo miestne divadelné združenie v Banskej Bystrici). Okrem literárnej tvorby vykonávala funkciu podpredsedníčky spolku Živena a v rokoch 1898 – 1914 redigovala prvý ženský časopis Dennica. Do tohto časopisu, ktorému mnohí predpovedali krátke trvanie, čo sa nesplnilo, lebo Dennica mala nakoniec neuveriteľných tritisíc predplatiteľov, prispievali významní spisovatelia, ako Elena Maróthy-Šoltésová, verná dlhoročná priateľka Terézie Vansovej, P. O. Hviezdoslav, Janko Jesenský, Ivan Krasko i manžel Ján Vansa.

Terézia Vansová s Jozefom Gregorom Tajovským

V roku 1911 sa Vansovci presťahovali do Banskej Bystrice, lebo Ján Vansa už dlhšie chorľavel a nemohol vykonávať kňazský úrad. Tu napísala Terézia Vansová ako prvá žena Slovenka Novú kuchársku knihu (prvé vydanie v roku 1914). V Banskej Bystrici začal 15. apríla 1920 vychádzať politicko-výchovný a vzdelávajúci časopis Slovenská žena, ktorého redaktorkou sa stala Terézia Vansová. Tento časopis vychádzal iba štyri roky, ale neprirástol Vansovej k srdcu, nebola to „jej Dennica“, v ktorej sa prihovárala slovenskej žene a ktorej slovenské ženy rozumeli. S trpkosťou spomínala, že ona farárska dcéra a farárska žena musela v časopise, ktorý redigovala, uverejniť článok, ktorý končí slovami „kňaz a pálenka nás nivočí!“ (1920).

Po tragickej smrti manžela žila Terézia Vansová so svojou chovanicou Oľgou Vranskou a v styku s niekoľkými známymi. Ani vysoký vek, ani život plný ťažkostí a utrpenia nezničil v nej ale duchovnú bystrosť a záujem o veci verejné. Dožila sa krásneho veku 85 rokov. Zomrela 10. októbra 1942. Je pochovaná na banskobystrickom evanjelickom cintoríne.

Eva Furdiková

PETER KARVAŠ V BRUSNE

Dominik Skutecký, jeden z najvýznamnejších slovenských maliarov na prelome 19. a 2O. storočia, preslávil metropolu stredného Slovenska obrazom Trh v Banskej Bystrici, ktorý je sprístupnený spolu s ďalšími dielami majstra štetca v samostatnej expozícii na Hornej ulici č. 55 v Banskej Bystrici. Vo vile projektovanej samotným majstrom vyrastali Skuteckého dvaja chlapci a dve dievčatá. Najmladšia dcéra Karola nielenže pokračovala v maliarskej tradícii svojho otca, ale aj po otcovej smrti (1921) jediná zostala bývať v rodičovskej vile. Tu si zriadil jej manžel, lekár Ferdinand Karvaš, vlastnú ambulanciu a tu vyrastalo ich jediné dieťa, nemenej známy spisovateľ, dramatik a divadelný teoretik Peter Karvaš (192O – 1989). Doktor Karvaš mal vysunuté pracovisko v kúpeľoch Brusno, kam prichádzal ordinovať neraz aj so svojou manželkou Karolou a synom Petrom.

O tom, čo znamenalo Brusno pre Petra Karvaša, sme sa dozvedeli z jeho knihy spomienok V hniezde (1961), v ktorej sa 61 ročný spisovateľ vracia do svojho detstva, kde Brusno po prvej svetovej vojne bolo pre neho hniezdom. Ale o tom už nechajme hovoriť autora:

Brusno bolo miestom v lesoch bez konca, ktorých každý lupienok, každé stebielko spievalo sopránovým hlasom a celá hora horela opojnou hudbou ako už nikdy nikde nič. Brusno bolo miestom, kde som bol po prvý raz sám, bol som všetko, aj to šášie, aj tá kvapka dažďa, aj tá šiška borová, aj ten hromozvod, aj ten pasúci sa koník, nebolo medzi nami hraníc, splývali sme. Brusno bolo miestom, kde som začul prazvuk krajiny, ozvala sa vo mne hlasom spred tisícročí.

Zároveň Brusno bolo miestom, na ktorom cifrovane vyhrávala cigánska kapela a ľudia so sústredenými tvárami pili neuveriteľne nechutnú vodu a verili, že si liečia vnútornosti. Nevedel som, rozumie sa, že Brusno nie sú jedinými kúpeľmi na svete, to mi povedali až neskôr, na Sliači: Boli dvoje.

No najmä a predovšetkým bolo Brusno miestom, na ktorom mi donekonečna nevraveli „Nesmieš...“ V Brusne som sa mohol beztrestne stratiť. Nechodili tu autiaky, rebrináky ani ošablení policajti. V Brusne som sa odušu mohol rozbehnúť a nevedieť kam. Dolinu Peklo, hustú dubinu za kúrsalónom, meandre potoka za kúpeľnou elektrárničkou, prašnou cestou na Predajnú, kostolík pod horou som ešte nemal v malíčku, mohol som ich po siahach objavovať, vnikať do nich dravými výpravami, vracať sa z nich a korisťou očarenia a odhalenia. Že ma zdivený bujak naháňal takmer až do aleje, sa rodičia jakživ nedozvedeli.

A napokon – do Brusna sa cestovalo vláčikom.

Ach, ty moja lokálka s fučiacim antikvárnym rušníkom! Ach. Ty moja lepkavo nalakovaná lavica v tretej triede, zaviaznuté sťahovacie okno pokryté sadzami a hypnoticky zvodná a dráždivá rukoviatka záchrannej hamovky, ktorej zneužitie sa prísne tresce! Ach ty môj výhľad na rozmarné zátočiny Hrona, na Kopu, na Ľupčiansky zámok!

Bolo to možné, že túto briezku už nikdy v živote neuvidím? Bolo by možné, že moja nikdy v živote nezastane na tamtom bralnatom končiari? Aký to bude, preboha, život, v ktorom všetko uniká dozadu a nadol, v ktorom sa všetko zameškáva, v ktorom sa všetkého raz treba vzdať?

Z Brusna sme sa vracali, takpovediac, hlboko v noci – možno o pol desiatej alebo tak. Ale zážitky dňa, ktorého odliatok som uchoval, sa ešte nevyčerpali. Vliekol som si za sebou sladkú únavu a vnímal som svet ako za clonou z jemného teplého dažďa.

Jozef Ďuriančik

MOJE SPOMIENKY NA KALIŠTE

Narodil som sa v roku 1932 a na neveľkú dedinku, ukrytú v Nízkych Tatrách, sa pamätám od najútlejšej mladosti. V letnom období rokov 1934 a 1935 chodievala tam naša rodina letovať a vždy sme tam prežili dva až tri týždne. Bývali sme vždy v miestnej škole, ktorá sa nachádzala vedľa horárne pri ceste do Mošteníce. Izbu sme si prenajímali od miestneho učiteľa a v okolitom lesnatom priestore sme zbierali lesné plody – maliny, čučoriedky, ba aj huby.

Skola na Kalisti

V neskorších časoch sme v rámci turistiky neraz navštívili tieto nám známe miesta a ich obyvateľov. S príchodom vojny sa počet našich návštev zmenšil, no v historickom roku 1944 sme sa tam opäť objavili. Ja som mal vtedy 12 rokov. Stalo sa tak na konci Slovenského národného povstania. Pred jeho pádom, keďže sa očakávali ťažké boje o mesto Banská Bystrica, museli sme tam evakuovať. Odišli sme tam ja so sestrou, mamičkou a starkou na voze pána Filandu, ťahanom dvomi koňmi. Odviezli sme tam aj jednu štvorčlennú židovskú rodinu, ktorá sa v čase SNP ukrývala u nás v rodinnom dome. Ubytovali sme sa u jednej známej rodiny a strávili sme tam niekoľko ťažkých dní. Dedina bola v tom čase nezvykle preľudnená evakuantmi. Stretli sme medzi nimi množstvo našich známych. Niektorí z nich zostali v horách celú zimu. My sme sa vrátili domov pár dní po páde Banskej Bystrice a na Kališti sme zatiaľ nechali starú mamu. Tú sme s mamičkou priviezli domov asi po dvoch týždňoch. Opäť nás viezol pán Filanda.

K ťažkým a nebezpečným chvíľam, ktoré sme v tých časoch zažili na Kališti, som sa vždy vracal v spomienkach. Preto nás strašne zasiahla správa o vypálení obce a zavraždení niektorých jej obyvateľov. Neskôr, keď sme ako študenti gymnázia chodili na brigády na výstavbu domov nového Kališťa na starej Fončorde, navštívili sme neraz tých, ktorých sme poznali v ťažkých časoch vojny.

Opustené, vypálené a spustnuté Kalište sme hneď po vojne neraz navštívili ako skauti alebo turisti. Našlo sa tam a na okolí veľa munície, častí zničených zbraní, ale aj kusy ľudských kostier, ktoré sme s poctou pochovali. Bunkre, ktoré sa nachádzali na okolí bývalej obce sa však postupne prepadávali a tak, keď som v roku 1964 na Kališti pri príležitosti osláv výročia SNP a návštevy N. S. Chruščova staval trať pre orientačný pretek O partizánsky samopal, nenašiel som už po nich ani stopy. Aj vojenskú nemocnicu, kde som bol v čase SNP po lieky, umiestnili a vykopali na inom, prístupnejšom mieste. Rovnako som nikdy nenašiel pomníček alebo tabuľu s nápisom a menami obetí jedného z prepadov nemeckými vojakmi v novembri 1944, ktorých mŕtve telá som vtedy aj videl. Nuž, dnes už isto nikto ani nevie, ako sa volali a odkiaľ pochádzali.

Neskôr prevzalo starostlivosť o už takmer neviditeľné zostatky obce Múzeum Slovenského národného povstania, ktoré aj nainštalovalo v dvoch zachovaných domoch aj príslušnú výstavu, ktorá dokumentuje pohnuté osudy bývalej uhliarskej osady. V novších časoch sa tam organizujú rôzne pamiatkové podujatia, ktoré dokumentujú tragický koniec obce. Občas navštívim obec aj ja, či ako turista, alebo účastník spomienkových osláv. V tichosti si pospomínam na tie ťažké časy, keď som sa tam ukrýval. Na Kalište som nikdy nezabudol a mnohé spomienky či príhody tých historických dní som uložil v niekoľkých mojich literárnych prácach.

Igor Chromek

ZAČIATKY AUTOMOBILIZMU V ZVOLENSKEJ ŽUPE

Postupný rozvoj priemyslu vyžadoval časté obchodné rokovania, cesty agentov i dopravu tovaru. Najčastejším dopravným prostriedkom boli obyčajné sedliacke vozy, ktoré sa využívali hlavne na krátke vzdialenosti. Aj pre ne však platili určité pravidlá. Nariadením Ministerstva vnútra z 5. augusta 1873 bola zavedená ľavostranná premávka na štátnych cestách! V roku 1901 podžupan nariadil povinné značenie vozov používaných na prepravu nákladu. Vozy museli byť opatrené brzdiacim zariadením a museli byť označené tabuľkou s menom a adresou majiteľa. Toto nariadenie sa nevzťahovalo na ľahké koče, ktorým niekde hovorili hintov alebo brička.

Nariadenie o povinnom značení vozov sa však nedodržiavalo, a preto bolo po desiatich rokoch vydané znovu nové nariadene. Tentoraz aj s prísnymi sankciami. Dobre kontrolovateľné to bolo hlavne na výročných jarmokoch. O evidenciu prejavila záujem aj armáda. Na ignorovanie nariadenia doplatil začiatkom júla napríklad obyvateľ Brusna Peter Ďurjančík, ktorého voz nemal brzdu, ani tabuľku s adresou a ešte k tomu miesto svojho udal falošné meno. Bol odsúdený spolu na 13 korún pokuty. V prípade neschopnosti platby, nasledoval jeden deň väzenia.

Auto Ferdinanda Coburga - kabriolet značky Horch 951

Významným medzníkom v doprave medzi Banskou Bystricou a Zvolenom bolo zavedenie dopravy omnibusom. Bola to v podstate doprava pravidelných spojov poštových kočov. Noviny Svornosť 29. januára 1875 informovali verejnosť takto: *„Omnibus z Banskej Bystrice do Zvolena a naspäť od 1-ho februára každodenne o 1 a pol h. ráno dolu a hore o 9-tej h. 15 min. večer. Plat za osobu 1 zl. R.č.“* Na vysvetlenie – platila sa jedna zlatka Rakúskeho čísla. Od rakúsko-uhorského vyrovnania v roku 1867 platili totiž dve meny – rakúska a uhorská. Tej rakúskej sa akosi dôverovalo viac.

Noviny v novembri 1904 podali nasledujúcu informáciu: *„Motorová doprava cestujúcich má byť zahájená na trati Zvolen – Brezno na jar budúceho roku. Vo výrobni Ganz a spol. už stojí niekoľko vozov. Zhodou okolností aj Banskobystrická elektráreň má byť práve vtedy daná do používania a pri tejto príležitosti príde do Banskej Bystrice aj minister obchodu Karol Hyeronimi.“*

Tie isté noviny – Besztercebánya és vidéke (Banská Bystrica a okolie) 5. marca 1905 napísali: *„Plánovaná doprava medzi Zvolenom a Breznom. Hovorí sa, že na jar už bude. Daj Boh! Ale my neveríme, kým nevidíme!“* V tejto súvislosti je zaujímavé to, že tu už roky premávali vlaky! Ale to je iná pieseň.

V súvislosti s postupným rozvojom automobilizmu sa Banskej Bystrici dostalo nečakané prvenstvo. Je všeobecne známe, že stav ciest bol katastrofálny, o prašnosti ani nehovoriac. Nebolo tomu inak ani v iných štátoch. Francúzi však vynašli spôsob ako tomu zabrániť. Bolo to asfaltovanie. A obchodná komora túto novinku tiež chcela uviesť do života. Uhorská vláda poverila odskúšaním tejto novej technológie práve banskobystrický štátny maďarský kráľovský stavebný úrad. A tak 19. septembra 1905 začali s prácami v priestore medzi evanjelickým kostolom a dnešnou ulicou Lazovná za prítomnosti obrovského množstva prizerajúcich sa občanov. Bola to pre banskobystrickú stavebnú spoločnosť veľká pocta.

Najčastejším pasažierom prechádzajúcim cez Banskú Bystricu v automobile bol bulharský cár Ferdinand. Cestu z mesta do Podbrezovej prešiel za 48 minút. Ale 1. septembra 1911 tu prechádzal aj so svojím sprievodom v troch nádherných automobiloch, na ktorých išli Bystričania oči nechať. Lenže na Horehroní v niektorých dedinách hádzali po ňom aj kamene.

Začiatkom februára 1912 požiadali o povolenie prevádzkovať automobilovú dopravu na trati Ružomberok – Banská Bystrica – Zvolen občania Liptovského Sv. Mikuláša – právnik Dr. Július Daxner a lekárnik Ľudovít Bello. Najprv mali v pláne dať do prevádzky 2 autobusy. Pýtali 20 ročné výsadné právo prevádzky tak v liptovskej, ako aj vo zvolenskej župe.

Aj keď pomalý, ale predsa len postupný rozvoj automobilizmu si pozorne všímali aj armádni činitelia. Zakaždým ich veľmi zaujímalo sčítanie automobilov v župách. Majitelia si museli automobil zaregistrovať na dvoch miestach. Buď u hlavného slúžneho okresu, alebo na úrade mestského kapitána. Prvé sčítanie vo zvolenskej župe bolo vykonané 3. 2. 1909 a týkalo sa len vozidiel používaných na súkromné účely. Na území župy bol registrovaný v Brezne jeden motocykel vo vlastníctve Jána Rybu, ktorý bol vedúcim mestskej pracovnej čaty. Motocykel značky PUCH – vyrobený v Gráci, mal 6 konských síl (ks) s jedným postranným vozíkom, na ňom s jedným samostatným sedadlom. V Banskej Bystrici bol majiteľom automobilu typu Tonncan (výrobok fy Mauer – Union, 7 ks, farby tmavohnedej so 4 sedadlami) lekárnik Vojtech Göllner.

Ďalšie sčítanie sa vykonalo 4. mája 1911:

V Banskej Bystrici vlastnili: Ľudovít Peierberger – staviteľ, 1 osobný automobil, Juraj Hugyec – staviteľ, 1 osobný automobil, Ármin Zsolnai a Andrej Jansen – každý jeden motocykel.

V Brezne vlastnili: Tibor Kollár – súdny cestný dozorca, obyvateľ Dubovej, 1 osobný automobil, 8 ks, výrobok firmy Laurin a Klemens. Gejza Bittera – 1 automobil značky Phönix, štvorvalcový. Július Zima – 1 automobil a Ján Ryba – 1 motocykel, výrobok firmy Puch.

Vo Zvolene vlastnili: Tivadar Vallo – automobil, výrobok firmy Gustáv Hiller a Henrik Fabíni – niekoľko motocyklov (možno on bol prvým zberateľom).

Posledné sčítanie bolo na príkaz podžupana v septembri 1914:

V Banskej Bystrici vlastnili osobné automobily: Štefan Kišš – značky Ford, 20 ks. Michal Áchim, zn. Puch, 18 ks. Ármin Zsolnai, zn. Puch, 12 ks. Juraj Hugyec – dve autá zn. Bock, 10 – 12 ks a Laurin a Klemens 10 ks. Wünsch a spoločník, zn. Ford, 18 ks. Ľudovít Peierberger zn. Oppel, 20 ks.

V Brezne vlastnil automobil: Július Zima zn. Puch, 16 – 18 ks.

Na záver už len toľko, že už v roku 1913 fungoval Magyar Automobil Klub (Maďarský automobilový klub) a aj na jeho podnet sa v roku 1913 osadili prvé dopravné cestné značky.

Michal Kiššimon

ČRIEPKY Z HISTÓRIE

PRED 500 ROKMI V ROKU 1512

- bola ukončená výstavba veže mestského hradu,
- mesto zakúpilo slávnostný odev (uniformu) mestskému trubačovi Gallovi,
- 1512-1513 postavili kostol sv. Ducha, pôvodne ako kaplnku, ktorú rozšírili v r. 1585, Východne od kostola (za hradbami) sa nachádzal rozľahlý cintorín, nazývaný tiež chmelnica. Pochovávali v ňom príslušníkov oboch konfesií až do r. 1882,
- kráľ Vladislav II. vydal rozkaz, v ktorom zakázal pod hrozbou prísneho trestu Banskej Bystrici brániť Brezno proti nárokom Dóciovcov.

PRED 400 ROKMI V ROKU 1612

- mesto ako prvé platí pokutu 2000 dukátov za neprijatie Slovákov za mešťanov (Krajinský snem v r. 1608 určil pokutu 2000 dukátov pre tie mestá, ktoré by Slovákov za mešťanov nechceli prijať.).

PRED 300 ROKMI V ROKU 1712

- začala komora predávať vlastné pivo banským robotníkom, dokonca čapovala ho aj pre poddaných mesta,
- 6.3. zomrel v Banskej Bystrici Ján Burius, náboženský spisovateľ. Rektor evan. školy v B. Bystrici (1696-1704), jeden z prvých predstaviteľov pietizmu na Slovensku,
- rozpory medzi mestskými trubačmi a mešťanmi (zápasy medzi katolíkmi a evanjelikmi, kedy v evanjelickom meste museli evanjelickí trubači hrať pri katolíckych bohoslužbách a vzdávať úctu počas katolíckych sviatkov. Neposlušných trubačov mali právo osobitne ustanovení cirkevní dozorcovia vypalicovať.).

PRED 200 ROKMI V ROKU 1812

- v programe banskobystrického gymnázia je publikovaná prof. Pavlom Magdom báseň Jána Kollára Deploratio praesentis status Hungariae (Nárek nad súčasnými pomermi Uhorska).

PRED 100 ROKMI V ROKU 1912

- bol založený Banskobystrický židovský ženský spolok,
- bolo dané povolenie na stavbu výťahu v dome Samuela Porgessa - Na potôčku,
- bol schválený prenájom plaviarne na divadelné predstavenia,
- prerobenie vodometu na námestí na elektrický pohon,
- do pešiackych kasární bolo zavedené elektrické svetlo,
- katolícka cirkev v Tajove darovala vyrezávanú hlavu sv. Jána Krstiteľa Mestskému múzeu,
- bola zrealizovaná oprava starého mestského vodovodu v Sásovej,
- podpísali prenájom mestských pozemkov pri železničnej stanici drevárskym firmám.

Dušan Jarina

ONDREJ VIAZANICA – pobočník GENERÁLA GOLIANA

Prológ

Postarší Banskobystričania ho majú stále pred očami. Stretávali ho na ulici, v obchode so športovými potrebami a všade tam, kde sa niečo dialo okolo športu. Jeho svojráznu postavu, chôdzu, pri ktorej trochu zaťahoval nohu, spoznali na stovky metrov. Bol zrastený s týmto mestom, poznal takmer každého a takmer každý poznal jeho. Servus Ondrík, ahoj Ondrík, dobrý deň, pán Viazanica. Ani nestačil odpovedať na pozdravy. Takmer všetci ho mali radi. A on tiež mal rád ľudí. Takmer každý počúval jeho rozprávanie s otvorenými ústami. Veľa sa o ňom popísalo. Kolovali o ňom legendy i polopravdy. Tá skutočná pravda však zostala utajená v jeho duši. Kto to bol a aký vlastne bol Ondrej Viazanica? Ktosi mi na túto otázku odpovedal krátkou vetou: Bol to Pán človek!

Detstvo

Ondrej Viazanica sa narodil 15. augusta 1920 v Kremničke. Otec Jozef sa stal invalidom už vo veľmi mladom veku, a tak matka Anna sa mala čo obracať, aby nejako prežili. Veď tu boli ešte ďalší dvaja bratia – o rok starší Ján a o tri roky mladší Jozef, veľmi nádejný futbalista, ktorý však zomrel ako 26 ročný. Rodina sa čoskoro presťahovala do Radvane. Ondrej ako 9 ročný si zarábal niečo málo peňazí zbieraním tenisových loptičiek. Bol neposedné dieťa, lopta a lyže boli dôležitejšie ako nedeľný obed. Ukončil päť tried ľudovej a tri triedy štátnej meštianskej školy. V roku 1948 získal výučný list Obchodného grémia.

Ondrej Viazanica počas vojenskej služby

Láska

Asi je to osudom dané, že v živote nič nie je priame a jednoduché. Ondrej už mal vážnu známosť v Radvani, reč bola o budúcnosti, hovorilo sa aj o svadbe, aj o tom, čo bude potom… No, potom sa stalo to, že pri akejsi návšteve rodiny práve v Radvani, bola prítomná aj statná a krásna dievčina Anička Medveďová. Lesk jej hlbokých očí Ondreja očaril na prvý pohľad. Bolo rozhodnuté. Veni, vidi, vici – prišiel, videl a zvíťazil! A keďže sympatie boli obojstranné, ani sa s tým dlho nemaznali a 24. apríla 1948 bol sobáš.

Rodina

Ani trochu to nebol bezstarostný život ako z rozprávky. Veď bolo krátko po vojne, okrem biedy ničoho nebolo a prišli na svet deti: Vierka, Miroslav a Igor. Miro aj Igor žijú v Banskej Bystrici, ale Vierka Bruzzi, dnes už vdova-dôchodkyňa, ktorá bola najstaršia, sa ešte za totality vydala do Talianska, a to legálne. A pritom, Bože, ako len neznášala tých hlučných „makarónov“, keď ich videla na bystrickom námestí!

Práca

Ondrej Viazanica sa vyučil za obchodníka u firmy ŠPORT Šebök v Banskej Bystrici, kde potom aj pracoval. Obchod bol kúsok povyše dnešnej sporiteľne na veľmi frekventovanom mieste. Pani Šeböková sa mohla naňho vo všetkom spoľahnúť. Ich vzťah bol takmer ako rodinný. Ondrej sa tu zdokonalil a celkom dobre hovoril po maďarsky. To vlastne ocenil, až keď začal „obchodný turizmus“. V obchode zostal aj po jeho znárodnení ako vedúci. Odviedol za to povinnú daň tej doby: vstúpiť do strany, založiť BSP, stať sa jej vedúcim. Čo však bolo hlavné, bol dobrým odborníkom. Vždy vedel nielen poradiť, ale aj pomôcť. Pripraviť aj opraviť korčule, viazanie na lyže, vypliesť tenisovú raketu. Zo všetkých ocenení si najviac vážil odznak Vzorný pracovník obchodu. Jeho obchod bol na tú dobu skutočne perfektne zásobený. Dokázal získať aj tovar luxusnej kvality. Ako - to vedel len on sám. Asi tým, že už samotné meno ONDREJ VIAZANICA bola značka najvyššej kvality! Šesť rokov bol aj poslancom Mestského národného výboru. Manželka pracovala na konzultačnom stredisku VŠE v Banskej Bystrici ako administratívna pracovníčka.

Šport

Šport zohral v jeho živote významnú úlohu. Už od detstva mal nadanie k pohybu. Hrával futbal za ŠK Radvaň, ale lyže mu boli predsa len bližšie. Pretekal za KSTL Banská Bystrica, mal druhú výkonnostnú triedu v behu na lyžiach. Povolávací rozkaz ho 1. októbra 1941 zaviedol do kasární v Žiline. Čoskoro ho však bol prevelili do oddielu armádnych pretekárov (OAP) do Bratislavy so sídlom vo Vysokých Tatrách, kde zotrval do novembra 1943. Stal sa majstrom Slovenska armádnych pretekárov v behu na lyžiach jednotlivcov i v družstvách. Vo februári 1944 získal prvé miesto v behu na lyžiach na 18 kilometrov so streľbou na Memoriáli podplukovníka Eugena Budinského, zakladateľa armádneho lyžovania. V novembri bol čatár Ondrej Viazanica už ako záložník prevelený na Veliteľstvo pozemného vojska v Banskej Bystrici, kde bol pomocníkom náčelníka štábu, pplk. Jána Goliana, neskoršieho veliteľa ilegálneho vojenského ústredia, ktorý funkciu prevzal po podplukovníkovi Urbanovi.

Pobočník Goliana

K štábnej rote Veliteľstva pozemného vojska v Banskej Bystrici boli prevelení popri Ondrejovi Viazanicovi aj jeho priatelia – lyžiari Tibor Lehotský z Liptova, Ondrej Rusko z Králik a čatár ašpirant Milan Javúrek, popri lyžovaní aj najtalentovanejší hokejista tých čias. Štábnej rote velil kapitán Petrulák, aj sám vynikajúci lyžiar. Ondrej Viazanica bol pridelený ku kancelárii podplukovníka Goliana, kde mal na starosti preberanie telegramov a rádiogramov, ktoré dával aj s doručovacou knihou na podpis Golianovi. Najčastejšie bol prvým človekom, ktorý vedel, kde sa čo deje, chystá, pripravuje. Vedel, že povstanie, ktorého hlavnou silou mala byť pravidelná a dobre vycvičená armáda a nie partizáni, bolo pripravované už od marca 1944. Lenže dostať armádu alebo aspoň jej prevažnú časť do služieb povstania bola otázka viac než zložitá. Doba bola chaotická, neistá a nik presne nevedel komu môže dôverovať. Ondrej si Golianovu dôveru získal, vlastne, tiež náhodou, keď ho ten poveril, aby zostal v jeho kancelárii pri telefóne, pokiaľ sa naobeduje. Ondrej si z dlhej chvíle zapol rádio a snažil sa naladiť si Londýn. Nedarilo sa, ale zrazu šum ako tak ustal a z rádia sa ozvalo Gavarit Moskva! V rozrušení ani nezbadal, že Golian sa už vrátil a stojí nad ním! Vystrašený rádio vypol, ale Golian chytiac ho za rameno, s úsmevom povedal: Len to nechaj, aby sme si to vypočuli. Golianovi bolo jasné, že tu má toho správneho človeka!

Osobná stráž

Hlavný štáb sídlil v budove, kde bola neskôr Vojenská správa. Tu, v krídle budovy, mal byt aj podplukovník Golian, ktorý tušiac veľmi ťažké časy, poslal manželku aj s malým synčekom do bezpečia. Nemýlil sa. Aj vo vlastných radoch sa našli ľudia, ktorí usilovali o Golianov život! Golian to tušil, a preto prikázal kapitánovi Petrulákovi, aby vytvoril preňho osobnú stráž a vyzbrojil ju. Bolo to deň pred vypuknutím povstania. Ondreja Viazanicu si však vybral on sám! Ondrej si zase došikoval do partie svojho najlepšieho kamaráta Milana Javúrka. Boli vyzbrojení ľahkým guľometom, samopalmi a granátmi. Stráž držali priamo v Golianovom byte v predizbe. Golian im ukázal špajzu s potravinami, ak

budú hladní, nech si vezmú čo chcú. Do bytu nesmeli nikoho vpustiť, len s povolením Goliana. Prišiel dôstojník s rozkazom, ktorému odobrali zbraň a až potom ho mohli v pustiť ďalej. Ale major Lichner, Bystričan, v civilnom oblečení, vpustený vôbec nebol! V noci sa pred budovou strhla vrava, krik aj prestrelka, do ktorej nesmeli zasiahnuť. Prišli s informáciami po sebe bratia Veselovci. Z rozhovoru s Golianom sa dozvedeli, že podplukovník Kanák bol zaistený a plukovník Zverin bol ranený!

V teréne

5. septembra 1944 bol podplukovník Ján Golian povýšený na generála. Dennodenne cestoval, kontroloval a robil obhliadky útvarov. Sprevádzal ho Ondrej Viazanica. Často bol s nimi aj neskorší generál Július Nosko. Najčastejšie to bola trasa: Kríž nad Hronom – Biely potok – Červená Skala – Vrútky – partizánsky štáb Jegorov – Sklabiná pri Martine. Pri Bielom Potoku sa dostali do prestrelky s nemeckými vojakmi. V Čremošnom sa zúčastnili dôležitého rokovania o zásobovaní a ďalšom vyzbrojovaní. Bola to takmer neriešiteľná otázka. Ťažkých zbraní bolo minimum, ale kocky už boli hodené! Povstanie začalo omnoho skôr, ako malo, a to bol vlastne začiatok konca. 7. októbra 1944 prišiel do Banskej Bystrice z Londýna cez Moskvu generál Rudolf Viest, vymenovaný za vrchného veliteľa povstaleckej armády. Nedostatočne vyzbrojená armáda a ešte biednejšie vyzbrojení partizáni nemohli dlho odolávať nemeckej presile. Nemci obsadili Banskú Bystricu 27. októbra 1944. Po ústupe na Donovaly generál Viest vydal posledný rozkaz v noci na 28. októbra. Ku všetkým jednotkám sa už ani nedostal. Generál Golian dal spáliť obidve lietadlá, aby nepadli do rúk nemeckej armáde. Strastiplný prechod cez Hiadelské sedlo s cieľom dostať sa na Poľanu bol prezradený. Tu už čakala na nich po zuby ozbrojená nemecká armáda aj so psami a dokonca aj s ampliónmi, ktorými ich vyzývali aby sa vzdali! Tu padol do zajatia aj Ondrej Viazanica 29. októbra 1944 a 3. novembra v Bukovci aj generáli Viest a Golian.

V zajatí

Zajatcov odvážali do Banskej Bystrice. Keďže väznica súdu už bola preplnená, Ondreja i s mnohými ďalšími umiestnili do budovy bývalého chlapčenského gymnázia pri parku. Cestou im vojaci ukazovali na krk, že budú obesení. Ondrej tu pobudol do 9. novembra 1944, keď v noci spolu s Milanom Javúrkom vyskočili cez okno z prvého poschodia. Milan Javúrek sa prebil na Moravu, kde sa pridal k partizánom a kde v posledný deň druhej svetovej vojny – 8. mája 1945 – padol. Ondrej sa ukrýval v Radvani, snažil sa zorganizovať malý oddiel na oslobodenie generálov Goliana a Viesta, akcia však bola prezradená. V bojoch o Radvaň bol 25. marca 1945 ranený do nohy. Amputáciu odmietol, noha zostala, stal sa invalidom na 50, po liečení na 35 % a poberal mesačne 60 Kčs!

Nostalgia

Ondrej Viazanica nikdy nedopustil ani len zlé slovo na generála Goliana. Považoval ho za najčestnejšieho a najcharakternejšieho človeka, akého kedy poznal. Vytvoril sa medzi nimi priateľský vzťah, ktorý pretrval s jeho rodinou až do Ondrejovej smrti. Rovnaké to bolo i s generálom Noskom. Do konca života sa nevedel zmieriť so smrťou svojho najlepšieho priateľa Milana Javúrka, ktorý padol v posledný deň vojny! Nikdy neveril, že generál Viest a Golian zahynuli v koncentračnom tábore. Bol presvedčený, že zahynuli v gulagu. Stále bol presvedčený, že keby sa Golian a Viest boli vrátili, republika by sa uberala iným smerom. Bol znechutený, keď rozprával o politických rokovaniach o povojnovej republike. Jedni chceli zachovať Slovenský štát, ďalší chceli návrat k ČSR a tí najhorlivejší chceli vytvoriť Slovenskú sovietsku socialistickú republiku. Ani v kruhu najlepších priateľov, keď sme sa zišli len traja, štyria, nepovedal všetko. Bolo na ňom vidieť, že ho veľa vecí trápi. Taká bola doba.

Sovieti bojkotovali dodávky zbraní povstaniu. Veličko žiadal Goliana už skôr o vyzbrojenie jeho jednotky. Golian napokon súhlasil s tou podmienkou, že Veličko nebude nič podnikať na vlastnú päsť.

Likvidácia misie generála Otta v Martine 28. augusta 1944, údajne na príkaz Velička, o ktorej snáď jeden z posledných žijúcich účastníkov tejto akcie na dvojdňovom seminári o SNP v roku 2004, kde bol prítomný aj autor tohto príspevku, vyhlásil doslova: „To bola jedna obyčajná sprostá vražda!“ Bol to začiatok konca povstania, ktoré ešte ani zďaleka nebolo pripravené. Dnes už nie je veľkým tajomstvom, že povstanie bolo bojkotované z Moskvy, a to i napriek zopár sovietskym veliteľom v povstaní, výsadkárom a malým dodávkam zbraní v padákovej akcii. Aby povstanie bolo utopené v krvi, bolo na Stalinovej šachovnici hneď niekoľko dobrých dôvodov: Generál Golian nebol komunista. A nebol ním ani generál Viest! Generál Viest bol navyše vyslaný londýnskou emigrantskou vládou a všetko, čo malo londýnsku nálepku, Stalin automaticky likvidoval. Dobrým príkladom toho bolo krátko predtým nechať utopiť v krvi Varšavské povstanie. A na Stalinovej politickej šachovnici bolo absolútne nemysliteľné, aby sa nejaký malý národ v strednej Európe oslobodil sám! Okrídlenou sa stala veta náčelníka štábu generála Asmolova: „Vy sa neoslobodíte! My vás oslobodíme!“

Epilóg

Keď prišla reč na povstanie a oslavovali partizánov, Ondrej Viazanica s hrdosťou hovorieval: „Ja som nebol partizán, ja som bol povstalecký vojak!“. Bol smutný z toho, že si povstanie sprivatizovala jedna strana! Trvalo desiatky rokov, kým bola armáda a aj jej velitelia generáli Golian a Viest rehabilitovaní! 8. júna 1969 napísala Jarmila Golianová z Prahy, kde robila poštárku, Ondrejovi Viazanicovi list, v ktorom mu oznámila, že sa bude na Slovensku natáčať televízny film Česť generála a prosila ho o príspevok do tohto filmu. Ondrej Viazanica v odpovedi 13. júna 1969 napísal: „Pri oslavách v minulosti a hodnotení armády v SNP a menovite mena pána generála tisli sa mi veru slzy do očí…“. Lenže bol rok 1969 a čoskoro prišla normalizácia!

Dnes by nám Ondrej vedel a aj mohol veľmi veľa vecí porozprávať, čo bolo dlhé desiatky rokov tabu a čo si zobral so sebou do hrobu. Už nám nepovie! Zomrel 23. júla 1985 v Banskej Bystrici, ktorú mal tak rád. Bol pochovaný v Kremničke a neskoršie boli jeho telesné pozostatky prevezené do evanjelického cintorína a uložené vedľa velikána Štadlera. Na náhrobnom kameni stojí jednoduchý nápis: Rodina Viazanicová. Rok po ňom zomrel jeho dobrý priateľ, generálmajor Július Nosko a v roku 1995 Jarmila Golianová.

Kruh sa uzavrel. Zostal len neveľký archív s dokumentmi a zopár fotografií. Ale vďaka aj za to. A ešte niečo. Sir Isaac Newton raz napísal: „ Ak som dokázal vidieť ďalej ako iní, bolo to len preto, že som stál na pleciach obrov!“

Michal Kiššimon

Pozvánka na poznávacie turistické podujatie

JESENNÝ VÝLET BANSKOBYSTRICKÉHO PERMONU

Vážení čitatelia,

stalo sa už tradíciou, že pre vás počas roka organizujeme niekoľko zaujímavých výletov, na ktorých môžete spoznávať nielen zaujímavé zákutia nášho regiónu, ale aj jeho bohatú históriu. Začiatkom leta sme sa vybrali k prameňom rieky Bystrice a teraz sa pozrieme na opačnú stranu. Zavítame do zaujímavej a na históriu bohatej obce Poniky.

Poďte s nami spoznávať jedinečné zákutia Ponického krasu s množstvom krasových útvarov a jaskýň. Nezabudneme ani na históriu. Predstavíme Vám Poniky, ale aj miesta, kde sa v minulosti ťažilo zlato, striebro, meď, zinok či olovo. A ak sa nám všetko podarí, ako plánujeme, ukážeme Vám nielen jaskyňu, ale aj ozajstnú stredovekú baňu.

Tí, ktorí plánujete s nami ísť, nezabudnite – stretneme sa 6. októbra 2012 o 9.20 pred Jednotou v centre obce. Trasa je nenáročná a vhodná aj pre rodičov s deťmi. Upozornenie pre náruživých turistov – tempo bude pomalé! Doprava do obce a z obce je individuálna, doneste si so sebou dostatok nápojov a jedla, vhodné oblečenie – pôjdeme lesným terénom – a vhodné budú aj dobré baterky. Každý si za svoju bezpečnosť a bezpečnosť svojich blízkych zodpovedá sám. Po ukončení spoločného podujatia je možné individuálne pokračovať rôznymi turistickými chodníkmi do okolia.

Viac informácií získate na adrese redakčnej rady alebo na facebookovej stránke Bystrického Permonu.

Tešíme sa na Vás!

Richard R. Senček

JÚLIUS FLACHÉ - MALIAR SPOJENÝ S BANSKOU BYSTRICOU

*** 17. novembra 1892**
† 18. septembra 1967

Autoportrét umelca

Výtvarník, publicista a organizátor Július Flache bol v období na medzi dvomi svetovými vojnami významným reprezentantom výtvarnej kultúry. Jeho obraz bol jednostranným hodnotením, ako aj meniacimi sa dobovými interpretáciami minulých desaťročí značne zjednodušený.

Flache pochádzal z Budapešti, v Banskej Bystrici sa usadil z vlastnej vôle po 1. svetovej vojne (v roku 1914 sem bol povolaný ako vojak-výtvarný spravodajca). Mnohostrannosť, vzdelanosť a rozhľadenosť ho predestinovali na vedúcu rolu. Dôležitá bola jeho organizátorská činnosť. V Banskej Bystrici v tomto smere prevzal iniciátorstvo Dominika Skuteckého – navrhoval zriadenie maliarskej školy, umeleckej kolónie, výstav.

V roku 1927 žiadal od mesta pozemok pre svoj dom s tým, že v ňom bude uskutočňovať tieto, aj pre mesto výhodné plány (dom bol síce postavený pri mestskom parku, ale z finančných dôvodov si ho nemohol nechať). Najviac organizačnej práce venoval Jednote výtvarných umelcov Slovenska (1920 – 1937), prvému umeleckému spolku na Slovensku, ktorý združoval iba výtvarných umelcov. Jeho cieľom bolo rozvíjanie všetkých oblastí domáceho výtvarného umenia, členstvo bolo viazané československým štátnym občianstvom.

Pred svojím príchodom do mesta študoval v rodnom meste v Budapešti, neskôr vo Viedni a v Paríži. Maľoval portréty, zátišia, krajinu, figurálne kompozície. Popri objednaných portrétoch mešťanov po celý život boli jeho obľúbenými modelmi ľudia okolitých dedín. Bol aj neúnavným zberateľom ľudového umenia Horehronia. Banskú Bystricu maľoval po celý život – jej uličné interiéry, dominanty, pohľady na mesto z Urpína v lete, v zime v premenách vlastného maliarskeho vývoja. Uprednostňoval techniku olejomaľby pred ostatnými maliarskymi technikami, ale nebolo mu cudzie ani sochárstvo, hlavne portrétne. Mal výnimočný talent pre monumentalitu. Jednu z mála príležitostí uplatniť ho mal pri výzdobe interiérov divadelnej sály Národného domu v Banskej Bystrici. Konečný výsledok s názvom Alegória mesta Banská Bystrica (1929 – 1930) je kompozíciou 17 figúr s rozmerom 220 x 980 cm.

Jeho maľba má osobitú výrazovú silu a prejavuje súvis so súdobými európskymi prúdmi – najmä s expresionizmom a neoklasicizmom dvadsiatych rokov. S uznaním sa o nej vyslovili znalci slovenského moderného umenia, historik umenia Marian Váross ho v roku 1960 charakterizoval: „Flache neustrnul a nesprovincionálnel. Jeho obrazy nesú znaky vnímavého a orientovaného výtvarníka, ktorý sa nevyhol kompromisom, ale pritom si vedel zachovať svoju vnútornú nezávislosť".

Alegória Banskej Bystrice, 1930, detail

Patril medzi tých výtvarných umelcov, ktorí nemali iný príjem mimo predaja svojich obrazov. Dodnes je známa iba ich časť – ostatné sú roztrúsené v súkromných zbierkach, v osobnom majetku tak na území Slovenska, ako aj v zahraničí. V posledných rokoch ich objavujú zberatelia, ako aj aukcie. Stredoslovenská galéria v Banskej Bystrici usporiadala v roku 2012 jeho súbornú výstavu, hlavne zo zbierok slovenských galérií a múzeí k 120. výročiu jeho narodenia (19. 7. – 23. 9.).

Umelec zomrel v Banskej Bystrici a je pochovaný na evanjelickom cintoríne.

Klára Kubičková

HISTÓRIA ROZHLASOVÉHO VYSIELAČA V BANSKEJ BYSTRICI

Pokračovanie zo strany 1.

Vysielacie zariadenie dodala francúzska firma Societe-francoise rádioelektrogne (SFR). Vysielač bol odovzdaný do trvalej prevádzky v nedeľu 24. mája 1936 a bol pomenovaný po našom prvom prezidentovi T. G. Masarykovi. Slávnostné príhovory predniesli vtedajší predseda vlády Dr. Milan Hodža, minister pôšt a telegrafov Alois Tučný, slovenský zemský prezident Ján Orságh, predseda česko-slovenskej rozhlasovej spoločnosti Dr. Ladislav Šourek a starosta Banskej Bystrice Dr. Samuhel.

Známe sú udalosti z augusta 1944. V stredu 30. augusta 1944 o 11.00 hod. začal plniť tento vysielač funkciu Slobodného slovenského vysielača (keby nebola vláda ČSR rozhodla o existencii tohto zariadenia, neexistuje ani Slobodný slovenský vysielač). Ešte v ten istý deň v popoludňajších hodinách tri lietadlá bombardovali objekt vysielača. Bombardovanie sa opakovalo ešte toho dňa večer.

Osudným dňom vysielača bola sobota 2. septembra, kedy tesne popoludní šesť nemeckých lietadiel zvrhlo na objekt 15 bômb. Z nich dve padli na budovu vysielača. Jedna poškodila kancelárske miestnosti a jedna chladiaci systém vysielača.

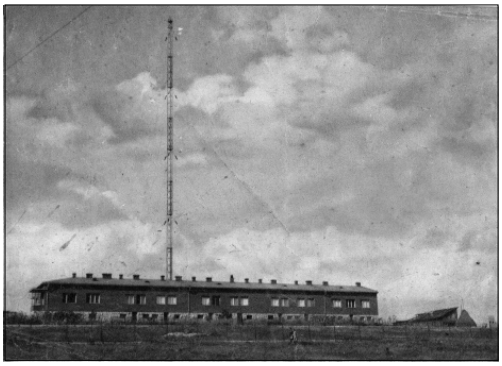

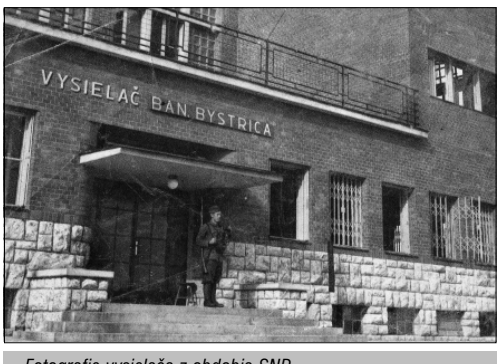

Fotografie vysielača z obdobia SNP

Vysielač nebol schopný ďalšej pre-vádzky. V januári 1945 bolo na príkaz nemec-kej armády zariadenie vysielača zdemontované a odvezené smerom na západ. Dva dni pred oslobodením Banskej Bystrice okupanti zničili aj stožiare anténového systému.

Po oslobodení Banskej Bystrice sa začalo pracovať na obnove vysielania. Už na prvé výročie povstania sa podarilo obnoviť vysielanie malým 0,5 kW vysielačom s anténovým systémom na dvoch 32 m stožiaroch. V roku 1949 bola medzinárodná konferencia v Kodani, kde prisúdili Banskej Bystrici frekvenciu 701 kHz. Nový stožiar s výškou 209 m v novej lokalite postavil n. p. Mostáreň Brezno. Samotné zariadenie typu RV100/B dodala Tesla Hloubětín, n. p. Pracovalo s výkonom 100 kW do roku 1981.

Pri oslavách 25. výročia SNP v roku 1969 boli pozvaní na oslavy všetci vtedajší zamestnanci a iní pracovníci, ktorí sa zaslúžili o vysielanie.

Po rekonštrukcii strediska v rokoch 1981 – 1983 bolo predchádzajúce zariadenie nahradené novým zariadením 2xSRV 201 dodané tiež n. p. Teslou Hloubětín Zhruba na tom istom mieste postavili nový stožiar Hutné montáže Ostrava, n. p. Tento vysielač pracoval až do zrušenia vysielania na stredných vlnách.

Ján Roháč

MALACHOVSKÉ NÁUČNÉ CHODNÍKY

Banská Bystrica a jej okolité obce majú nielen zaujímavú históriu, ale aj mimoriadne hodnotné a krásne prírodné prostredie, čo vytvára jedinečné predpoklady pre rozvoj poznávacieho turizmu. Týka sa to aj malebnej obce Malachov, nachádzajúcej sa neďaleko Banskej Bystrice na predhorí Kremnických vrchov. V sobotu 19. mája 2012 za pekného počasia a účasti asi 550 návštevníkov tu otvorili prvú etapu náučných chodníkov s dĺžkou 10 km a 17 informačnými tabuľami, umiestnenými na jednotlivých zastávkach. Podujatie pripravila obec Malachov a Občianske združenie Malachovská dolina. Ide o sústavu tematicky odlišných základných náučných trás a nadväzujúcich okruhov s východiskom na rekreačnej lúke Pod Skalkou, ktorá je pre rekreačné účely veľmi dobre vybavená.

Fotografia z otvorenia Malachovských náučných chodníkov 19. 5. 2012

Rekreačná dolina je najpohodlnejšou trasou náučného chodníka. Vedie asfaltovou cestou popri potoku Malachovka, chatových osadách a upravených studničkách.

Banský chodník, ktorý oboznamuje s históriou ťažby rumelky a jej spracovania na ortuť v Malachovskej doline, začína pri Krvavej studničke na vstupe do starej banskej oblasti Ortúty. Súčasťou chodníka je Malý banský okruh v okolí stredovekej štôlne nad Krvavou studničkou a Veľký banský okruh, ktorý vedie dnom rozsiahlej povrchovej bane na vyhliadkovú lúku západne od Nemeckého vrchu (843,2 m n. m.) a ďalej cez lesom porastenú lokalitu Cipkove jamy s množstvom ťažobných jám a háld. Banský chodník pokračuje na vyhliadkovú lúku Fišiarka, potom nasleduje odbočka k štôlni Mária a po nej vedie ďalej popri Finstrowitz štôlni a Strednej štôlni (neďaleko sú aj Caroli Zecher štôlňa a Caroli šachta) k revitalizovanému Ortútskemu jazierku, odkiaľ smeruje ponad bane Krpcová (933,3 m n. m.) až po najstaršie bane v okolí prameňa Grófov obed.

Prírodovedný chodník vedie z rekreačnej lúky Pod Skalkou okolo horského potoka ponad malé Kamenné more, cez tiesňavu Malachovky k Malachovskému vodopádu. Od horárne Ortúty trasa pokračuje strmým lesným chodníkom na lesnú cestu (zvážnicu) a po nej vedie popod Dolnú skalu (989,3 m n. m.) k Ľadovým dieram a k upravenému prameňu Grófov obed, odkiaľ trasa prechádza jedľovo-bukovými lesmi poza Krpcovú až po Ortútske jazierko. Z hlavných trás budú odbočovať kratšie okruhy prírodovedného zamerania. Okruh Skalka sa týka brala v blízkosti rekreačnej lúky. Pripravovaný Okruh Dolná skala povedie na jedno z najkrajších vyhliadkových miest Malachovskej doliny. Okruh Malachovské skalky je motivovaný prírodovednými hodnotami tohto chráneného areálu a peknými výhľadmi do okolia. Okruh Ortútske lúky umožní postrehnúť kontrast medzi kvetnatou horskou lúkou a „šedou" trávou následkom dávneho spracovania ortuťovej rudy.

Poštová cesta (pripravovaná trasa náučného chodníka) bude viesť historickou horskou cestou, ktorá bola kedysi dôležitou spojnicou Banskej Bystrice s Kremnicou. Povedie od Ortútskeho jazierka popri pralese Pod Hornou skalou do horského sedla Tri kríže (1 182 m n. m.) s obnoveným trojitým krížom až po horskú chatu Hostinec. Zaujímavosťou na tejto trase je aj na skale umiestnená pamätná tabuľa grófa Radvanského.

Historický chodník (pripravovaná trasa náučného chodníka Hrádok – Malachov) bude viesť z rekreačnej lúky cez lyžiarske stredisko na vrch Hrádok (660 m n. m.), na ktorom stálo staroveké hradisko (archeologická lokalita), a odtiaľ uličkami Malachova so zachovanými objektmi ľudovej architektúry, ďalej popri historickom Teremovom mlyne až k starej prachárni v lokalite Stupy. K spestreniu tejto trasy má prispieť aj plánované obecné múzeum v Malachove.

Tematické trasy sú farebne odlíšené v mape i v teréne (Rekreačná dolina má červenú značku, Banský chodník čiernu značku, Prírodovedný chodník zelenú značku, Poštová cesta bude mať modrú značku a Historický chodník žltú značku). Na mnohých miestach je súbeh značenia náučných chodníkov s turistickým značením, ktoré umožňuje navštíviť aj ďalšie zaujímavosti v širšom okolí náučných chodníkov, napríklad rúnové nápisy na Velestúre (1 254,4 m n. m.) alebo pri Tureckej studničke západne od obce Horné Pršany, chránenú prírodnú pamiatku Horná Roveň, Suchý vrch so skalnou vyhliadkou Trávny Ždiar (810 m n. m.), prípadne aj iné. Na trasách náučných chodníkov a okruhov je primeraná vybavenosť (informačné tabule, smerovníky, odpočinkové miesta s turistickými lavičkami a stolmi, upravené pramene, mostíky, prístrešky so sedením, ohniská, vyhliadky a pod.).

Obec Malachov s finančnou podporou Banskobystrického samosprávneho kraja vydala k náučným chodníkom informačnú skladačku s orientačnou mapou, na ktorej je vyznačený priebeh jednotlivých trás a príslušných okruhov.

Slávnostné otvorenie náučných chodníkov vhodne oživil banícky spevokol Haliar zo Starých Hôr, ako aj zaujímavý banícky obrad – Šachtág (prijímanie adeptov do baníckeho cechu a posedenie baníkov, ktoré sa riadi pivným zákonom) či ukážky ryžovania zlata. Do baníckeho cechu bol prijatý aj autor Malachovských náučných chodníkov RNDr. Vladimír Druga z Občianskeho združenia Malachovská dolina. Starosta obce Malachov Ondrej Slivka uviedol, že trasy týchto náučných chodníkov budovali počas trojročného obdobia a vyzdvihol finančný príspevok Slovenskej agentúry životného prostredia 7 000 eur na vyhotovenie informačných tabúľ a na vyznačenie trás náučných chodníkov.

Okolie Banskej Bystrice zas nadobudlo na atraktivite vďaka sprístupneniu ďalších historických a prírodných hodnôt prostredníctvom Malachovských náučných chodníkov.

Július Burkovský

ABY PERLA ZNOVU PERLOU BOLA!

Pri príležitosti desiateho výročia vydávania časopisu Bystrický Permon, ktorý sa venuje vede, umeniu, cestovnému ruchu a popularizácii historických, vedeckých, technických, prírodných a umeleckých zaujímavostí v Banskej Bystrici a jej okolí, rozhodli sme sa usporiadať

SÚŤAŽ V LITERÁRNEJ TVORBE PRE ZŠ.

Do súťaže sa môže zapojiť každý žiak základnej školy, ktorý napíše článok na tému ***Aby perla znovu perlou bola***. Čo by sa v meste Banská Bystrica malo zmeniť, prečo a ako, aby sa opäť stala najkrajším mestom našej vlasti. Čo mestu chýba, alebo čo je navyše, čo by sa dalo využiť inak a ako. Myšlienka sa môže venovať niektorej konkrétnej veci, miestu, ale aj celku, systému, budove, štvrti, aktivite, podujatiu a čomukoľvek, čo môže nášmu mestu prospieť.

Súťažné príspevky vo forme úvahy – eseje treba zaslať písomne v dvoch kópiách na adresu redakcie Bystrického Permonu alebo v jednom exemplári vo formáte MS Word doc. na mailovú adresu bpsutaz@gmail.com najneskôr do konca roka 2012. Na obálku alebo do predmetu napíšte heslo Aby perla znovu perlou bola. Príspevok musí byť napísaný písmom Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5 v rozsahu maximálne do 70 riadkov pri štandardných okrajoch. Príspevok treba označiť menom, školou a triedou, do ktorej žiak chodí. Po uzávierke súťaže členovia redakčnej rady Bystrického Permonu a hostia vyberú najzaujímavejšie príspevky, ktoré oceníme a postupne v našom časopise uverejníme.

Tešíme sa na vaše príspevky.

Za redakčnú radu Richard R. Senček

AJ NAD ĎUMBIEROM SA ZABLÝSKALO...

Viliam Figuš-Bystrý

So slávnostným otvorením Štefánikovej chaty pod Ďumbierom 9. 9. 1928 je spojená i príhoda, ktorá sa na dlhší čas stala predmetom záujmu tlače, a to nielen regionálnej, ale aj celoštátnej. Spojená je s menom známeho hudobného skladateľa z Banskej Bystrice, člena banskobystrického, neskôr radvanského odboru KČST i banskobystrického Karpathenvereinu, Viliama Figuša-Bystrého.

Tento „Figušov prípad" má svoje pozadie v probléme neriešenia slovenskej otázky počas existencie prvej Československej republiky. Jadrom čechoslovakistickej ideológie bola teória jednotného, hoci aj dvojjediného národa. Základným nositeľom československej štátnosti sa stal, dobovo povedané, jednotný a nedeliteľný národ československý a celý slovenský národný život degradoval na regionálnu úroveň. Tzv. jazykový zákon legalizoval čechoslovakizmus v podobe akéhosi svojrázneho dvojjazyčného národa. V českých kruhoch naďalej prevládal názor, že slovenčina nie je samostatným jazykom, ale len jedným z dialektov češtiny. Práve skutočnosť používania češtiny na Slovensku vyprovokovala V. Figuša, keď si prečítal text uvedený v pamätnej knihe chaty pod Ďumbierom. Pri príležitosti slávnostného odovzdania chaty do prevádzky priniesli zástupcovia ústredného výboru KČST z Prahy pamätnú knihu. Nápisy v knihe boli v češtine, čo sa V. Figušovi-Bystrému nepozdávalo a prešrtal ich a do knihy napísal *„po slovensky"* a *„veď sme na Slovensku"*.

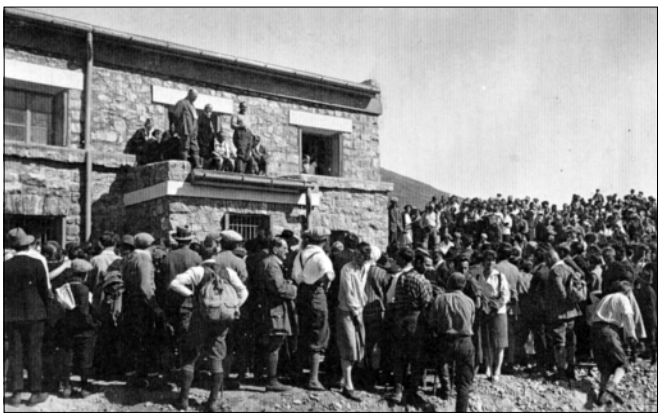

Otvorenie Štefánikovej chaty pod Ďumbierom 9. septembra 1928

Podľa vyšetrovacieho spisu polície sa V. Figuš-Bystrý dopustil 9. septembra 1928 *„rušenia všeobecného pokoja tým, že počas slávnostného odovzdania Štefánikovej chaty verejne pred zástupom vykrikoval, že češtinu na Slovensku neuznáva."* Ďalej sa v zápisnici uvádza, že kniha kolovala medzi účastníkmi slávnosti, aby sa do nej každý podpísal, a tak sa dostala do rúk Viliama Daniela Figuša, ktorý urobil zmienené škrty a poznámky. Potom knihu odhodil na stôl v kuchyni chaty a vyšiel pred budovu a zúrivo kričal: *„Ja češtinu na Slovensku neuznávam!"* Keď potom Alojz Lutonský (tajomník tatranskej komisie KČST) podišiel k V. Figušovi a ukazoval mu poškodenú knihu, vytrhol mu ju V. Figuš z ruky, údajne ju hodil o zem a odišiel. Po tomto čine došlo k slovným potýčkam medzi prítomnými *„a niektorí Slováci sa nechali strhnúť k nemiestnej kritike pomerov Čechov a Slovákov, takže počiatočná radostná slávnostná nálada zúčastnených sa zmenila v nechutnú národnostnú štvanicu"*.

Veliteľ četníckej stanice v Malužinej vo svedeckej výpovedi uviedol, že videl neznámeho muža, oblečeného v šedom športovom úbore, menšej zavalitej postavy, so šedivými vlasmi a fúzmi a okuliarami, ktorý držal v rukách knihu z turistickej chaty, rýchlo v nej listoval a hlasno hovoril: *„To je pre Slovákov na Slovensku veľká urážka, že tam nie sú knihy písané v slovenskom jazyku, keďže Ďumbier nie je nikde v Čechách pri Prahe, ani v Paríži, ale v strede Slovenska. O to sa ja postarám, aby tu boli knihy slovenské, ako je nariadené vládou"*.

Podľa správy četníckej stanice v Banskej Bystrici zo dňa 26. októbra 1928 V. Figuš-Bystrý vypovedal, že sa osláv zúčastnil ako člen výboru odboru KČST v Radvani nad Hronom. Asi o 14. hodine, keď sa zhromaždení rozchádzali, sadlo si asi 1 000 účastníkov na trávnik pri útulni. V. Figuš sedel neďaleko chaty a obedoval, keď mu niektorý z prítomných podal pamätnú knihu, v ktorej bola i ceruza. V. Figuš otvoril knihu a zapísal do nej svoje meno, začal v knihe listovať a zistil, že nápis na prednej doske bol český – *Pamětní kniha československých turistů*. Nápis prepísal do slovenského znenia a pod titul atramentovou ceruzou dopísal: *„Prečo nie po slovensky, sme predsa na Slovensku"*.

Potom nahliadol do knihy a našiel český text, pravidlá a poučenie vytlačené na celej strane. Tento text prešrtol ceruzkou a podal knihu ďalej na podpis. O čosi neskôr spozoroval obďaleč asi päť mužov o niečom sa rozprávať. Tušil, že hovoria asi o jeho škrtaní v knihe, preto podišiel k nim a povedal, že knihu poškrtal on, Figuš. Jeden z prítomných, pravdepodobne Čech, podal knihu V. Figušovi do rúk a povedal mu, aby si takto poškrtanú knihu zaniesol do chaty sám. V. Figuš mu na to odvetil, že ju neodnesie, lebo ju nepriniesol. Keďže knihu nechcel do útulne zaniesť nik, spustil ju na zem, pritom však V. Figuš poprel, že by ju bol hodil o zem, len ju voľne pustil.

Neskôr sa V. Figuš stretol s verejným notárom dr. Jurajom Janoškom z Trnavy (organizátor turistiky, brat M. Janošku, zakladateľa časopisu Krásy Slovenska), ktorý mu dohovárał a povedal mu, že ak bol nespokojný s českým textom, mal prípad oznámiť písomne v tlači. V. Figuš mu nato odpovedal, že tak robí už 10 rokov, ale bez úspechu a na záver dodal: *„Preto, keď sa Vy, veľkí Slováci nepostaráte o to, aby bola slovenčina rešpektovaná, tak sa postaráme my malí"*.

V. Figuš prehlásil, že ho k tomuto počínaniu neviedla nenávisť voči českému národu a českému jazyku, ale aby sa slovenčina ako úradný jazyk rešpektovala na Slovensku samotnom. Svoje konanie odôvodňoval tým, že keďže chata bola novopostavená, mala byť aj pamätná kniha v slovenčine, už vzhľadom na cudzinecký ruch, aby sa predovšetkým Maďari neposmievali Slovákom, že akú to majú na Slovensku slobodu, keď sú verejné nápisy české. Kniha sa podľa neho mala stať svedectvom, že krajina pod Ďumbierom je slovenská.

Na svoju obhajobu V. Figuš dodal, že knihu poškrtal v hneve nad tým, ako sa 10 rokov márne dožadoval od ústredia KČST o tabuľky turistických ciest a značení v slovenčine.

V. Figuš vo svojom proteste nezostal osamotený. V knihe nocľažníkov na Štefánikovej chate sa našla pripomienka Igora Rupeldta z Bratislavy, hoci on sám bol Čech: „Zazlievam ústrediu, že tlač nie je slovenská, ale česká a francúzska, je to netaktnosť voči bratom Slovákom".

Súd Viliama Figuša-Bystrého pozbavil viny a oslobodil ho, ale prípad mal pre neho nepríjemné dozvuky v tlači, najmä banskobystrickej. V incidente pod Ďumbierom treba vidieť, že ako prví urobili chybu českí funkcionári, ktorí dali vyhotoviť pamätnú knihu v češtine. Ktovie, či by podobný incident nenastal v Čechách, keby podpredseda KČST, Slovák, dal pre niektorú z tamojších chát vyhotoviť pamätnú knihu chaty v slovenčine.

V tlači ako prvé zareagovali Hronské noviny. Autor článku venovanému V. Figušovi sa vyjadril, že jeho čin hrubým spôsobom urazil český národ, upozornil V. Figuša na to, aké postavenie získal za republiky a vyčítal mu jeho predprevratovú činnosť – bitie žiačok za používanie slovenčiny, vedenie domácnosti v maďarskom duchu, štúdium syna na nemeckom ústave už po prevrate.

V. Figuš odpovedal dlhým článkom v Národných novinách, v ktorom svoje konanie zdôvodňoval obranou slovenských záujmov a popieral v Hronských novinách uvedené skutočnosti. Tlačový orgán HSĽS Slovák konanie V. Figuša schvaľoval.

Keď vášne trochu opadli, Pohronský Hlásnik túto „aféru" trochu sofistikovane uzavrel: *„Desať rokov my Česi a Slováci chodíme denne okolo maďarskej dosky zasadenej na kláštore (na Dolnej ulici) na pamäť slovenského spisovateľa M. Bela a to nám nikomu doposiaľ nezavadzalo. Veď sa nepretvarujme, v skutočnosti nám na týchto veciach príliš nezáleží. To len tak robíme, aby sa nepovedalo. Ani ďumbierska kniha, ani Belova doska nám nekazí spánok"*.

Z jednotlivých článkov a reakcií v tlači vidieť, ktoré zo spomenutých novín patrili do toho-ktorého politického tábora. Rozhodujúce politické strany pôsobiace na Slovensku sa snažili z tejto kauzy vytĺcť vo svoj prospech politický kapitál. Čechoslovakisticky orientované periodiká videli vo Figušovej osobe štvavého nacionalistu, ba až šovinistu, kým periodiká autonomistického tábora vyzdvihovali jeho konanie pozitívne v národnom duchu ako obhajcu slovenských záujmov.

Možno len trpko skonštatovať, že otvorenie prvej vysokohorskej chaty na strednom Slovensku zatienilo politikárčenie a partikulárne záujmy oboch súperiacich politických táborov, a tým sa akosi potlačil skutočný celospoločenský význam tejto udalosti.

Dušan Kaliský

BYSTRICKÝ PERMON

Vydáva: Banskobystrický geomontánny park, **Vychádza štvrťročne.** Šéfredaktor**: Ing. Pavel Gender.** Zodpovedná redaktorka**: PaedDr. Slavomíra Očenášová-Štrbová, PhD.,** Redakčná rada**: Ján Baláž, doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc., Mgr. Jozef Ďuriančik, PaedDr. Dušan Jarina, Igor Chromek, Milan Žuffa-Ellek, Ing. Július Burkovský, PhDr. Vladimír Sklenka, Mgr. Eva Furdíková, RNDr. PhDr. Richard R. Senček, PhD., Michal Kiššimon,** Grafická úprava**: PaedDr. Dušan Jarina,** Adresa redakcie: **Ing. Pavel Gender, Horná 48, 974 01 Banská Bystrica,** e-mailový kontakt**: gender@pobox.sk, nasudj@gmail.com,** Tlač**: Prt – Svetlík Štefan, Slovenská Ľupča,** Registr. číslo: **OÚ-OPT-1/2003. Elektronickú podobu nájdete: www.banskabystrica.sk** v podadresári kultúra a **www.permon.eu**